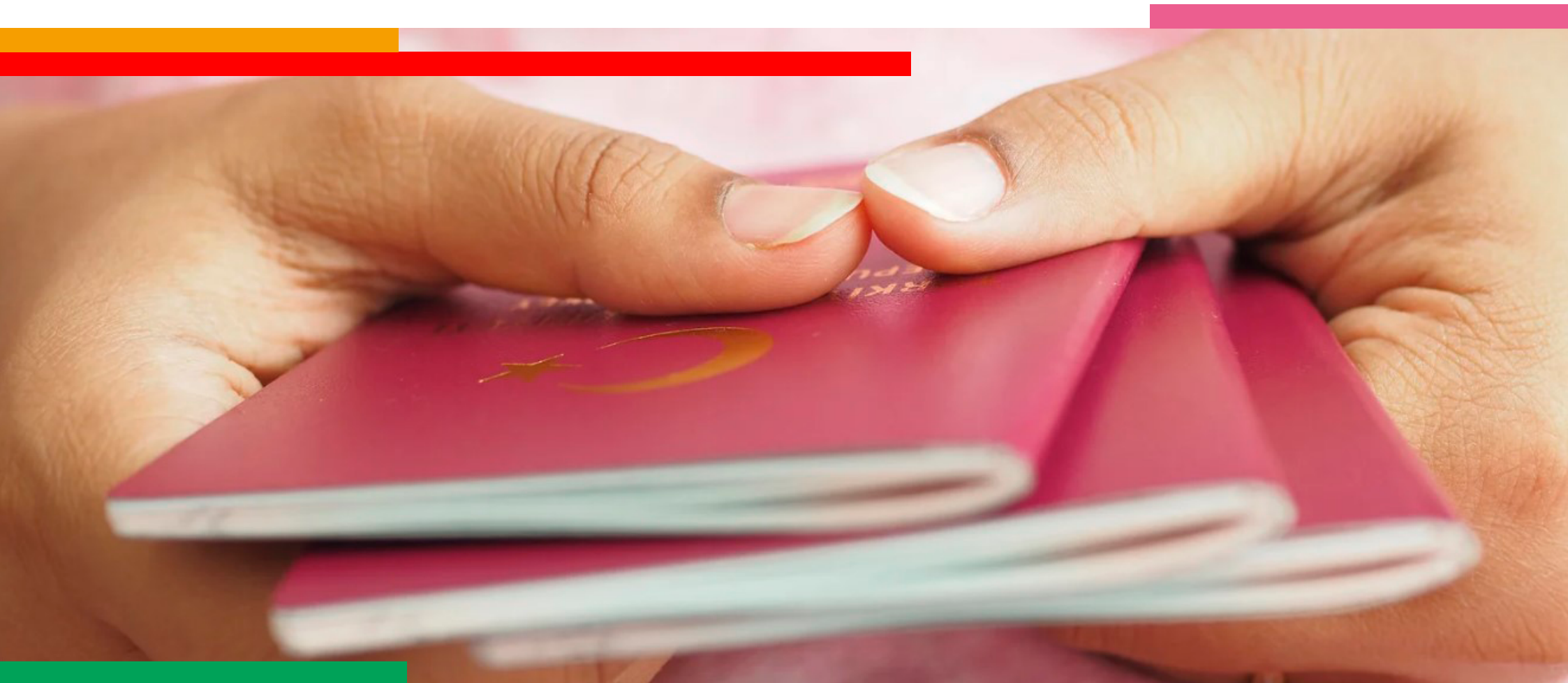

Tussen twee werelden

Ervaringen van Nederlanders met een dubbele nationaliteit

Inhoud

Samenvatting	3	4.4. Samenvattende conclusie	28
1. Inleiding	8	5. Het persoonlijke verhaal over dubbele nationaliteit en identiteit achter de cijfers	29
1.1. Aanleiding van het onderzoek	9	5.1. Inleiding	29
1.2. Doel onderzoek	9	5.2. Achtergrondkenmerken en migratiegeschiedenis	29
1.3. Onderzoeksvragen	10	5.3. Dubbele nationaliteit en identiteit verweven	30
1.4. Leeswijzer	10	5.4. Identificatie en behoren tot een gemeenschap	32
2. Methodologie	12	5.5. Nationaliteit, identiteit en sociale steun	34
2.1. Voorverkenning	12	5.6. Een verdieping per leefgebied: wat speelt er rond dubbele nationaliteit en identiteit?	35
2.2. Verdiepend onderzoek	13	5.7. Leefgebied werk en activiteiten	35
2.3. Rapportage	15	5.8. Wonen en buurt	37
3. Literatuurverkenning	16	5.9. Religie en zingeving	38
3.1. Dubbele nationaliteit als mensenrecht	16	5.10. Financiën en wetgeving	39
3.2. Loyaliteit: discrepantie tussen publieke opinie en empirie	18	5.11. Samenvattende conclusie	42
3.3. Simultaneity, sense of belonging en dual identity	19	6. Conclusie en discussie	45
3.4. Identity denial: uitsluiting en discriminatie	20	Bijlagen	
3.5. Meervoudige identiteit en sociale steun	21	Lijst met experts	51
3.6. Samenvattende conclusie	22	Bronnenlijst	52
4. Resultaten vragenlijst	24		
4.1. Achtergrondkenmerken participanten	24		
4.2. Ervaringen met het hebben van een dubbele nationaliteit	25		
4.3. Het ervaren van sociale steun	26		

Samenvatting

Tussen twee werelden: Ervaringen van Nederlanders met een dubbele nationaliteit, Eliane Smits van Waesberghe, Jeroen Vlug, Maxime van de Gevel, Koen Kros en Roos Mulder.

Inleiding

Dit onderzoek, uitgevoerd door het Kennisplatform Inclusief Samenleven (KIS) in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, richt zich op de ervaringen van Nederlanders met een dubbele nationaliteit. Het doel is om inzicht, erkenning en bewustwording te bevorderen over dit thema.

Methodologie

Het onderzoek werd uitgevoerd in twee fasen: een voorverkenning in 2023 en een verdiepend onderzoek in 2024, waarbij gebruik werd gemaakt van een 'mixed methods' benadering.

1. Voorverkenning:

- Literatuuronderzoek: Er werd een literatuurstudie uitgevoerd naar Nederlandstalige en internationale Engelstalige wetenschappelijke literatuur over dubbele nationaliteit. Hierbij werden artikelen uit peer-reviewed vakbladen en academische monografieën gebruikt.

- Diepte-interviews met experts: Vier experts uit de academische wereld en de praktijk werden geïnterviewd om hun inzichten en reflecties op de politieke en maatschappelijke discussies rondom dubbele nationaliteit te verkrijgen.

2. Verdiepend onderzoek:

- Enquête: Een vragenlijst werd ontwikkeld en verspreid onder Nederlanders met een dubbele nationaliteit via het LISS panel van Centerdata en het netwerk van KIS. De vragenlijst richtte zich op zeven belangrijke leefgebieden: werk en activiteiten, wonen, financiën, sociale relaties, zingeving, lichamelijke gezondheid en psychische gezondheid. In totaal vulden 110 participanten de vragenlijst volledig in.
- Diepte-interviews: Vijftien semigestructureerde diepte-interviews werden uitgevoerd om verdiepende kennis te verkrijgen van de ervaringen van Nederlanders met een dubbele nationaliteit. De interviews werden online, telefonisch en fysiek afgenomen en vervolgens handmatig gecodeerd en thematisch geanalyseerd.

De analyse

De verzamelde data uit de enquête en de interviews werden geanalyseerd om inzicht te krijgen in de ervaringen van mensen met een dubbele nationaliteit en hun behoeften aan ondersteuning. De analyse resulteerde in algemene thema's

zoals achtergrondkenmerken, migratiegeschiedenis, dubbele nationaliteit en identiteit, identificatie en behoren tot een gemeenschap, en de rol van sociale steun in verschillende leefgebieden.

Bevindingen literatuur

1. Mensenrechten:

- Dubbele nationaliteit wordt vaak gezien als een fundamenteel mensenrecht.
- Het recht op een nationaliteit is essentieel voor burgerschap, participatie, identiteit en toegang tot basisrechten zoals onderwijs, werk, sociale voorzieningen en politieke vertegenwoordiging (Spiro, 2010; 2018).
- Het hebben van een nationaliteit beschermt tegen staatloosheid, discriminatie en uitsluiting (UNHCR, 2011).

2. Loyaliteit:

- Er zijn twijfels in het publieke en politieke debat over de nationale loyaliteit van mensen met dubbele nationaliteit.
- Empirisch onderzoek toont aan dat personen met meerdere nationaliteiten vaak juist actief en betrokken zijn bij beide landen (Schlenker, 2015; Jasinskaja-Lahti, 2019).
- Het concept 'simultaneity' beschrijft hoe binding met meerdere landen en identiteiten naast elkaar kan bestaan (Levitt en Glick Schiller, 2004; Tsuda, 2012; Schlenker et al., 2017).
- Het proces dat mensen met een dubbele nationaliteit flexibel kunnen schakelen tussen verschillende identiteiten, afhankelijk van de context, wordt in de literatuur geduid met het begrip 'alternatie'. Het benadrukt de dynamische aard van identiteit en de uitdagingen die mensen tegenkomen

in de context van veranderlijke sociale en culturele omgevingen (Phinney et al, 2001; Brock, 2022).

3. Identiteit:

- Mensen met dubbele nationaliteit ontwikkelen vaak een duale of meervoudige identiteit.
- Deze identiteit heeft positieve effecten op het welbevinden, zoals hogere tevredenheid, minder psychische klachten en sterkere sociale verbondenheid (Basch et al., 1994; Dahlin & Hironaka, 2008).
- Er is ook een risico op 'dual identity denial', waarbij mensen zich niet erkend voelen als persoon, wat negatieve gevolgen kan hebben voor hun zelfbeeld en mentale gezondheid (Cardenas et al., 2021 Huynh et al., 2011; Huynh, 2013).

4. Publieke perceptie:

- Dubbele nationaliteit wordt in de literatuur positief gewaardeerd, maar roept in publieke debatten vragen op over loyaliteit.
- Deze twijfels beïnvloeden maatschappelijke percepties, ondanks dat ze empirisch meestal niet worden bevestigd (Schlenker, 2015; Jasinskaja-Lahti, 2019).
- Het hebben van meerdere nationaliteiten kan zowel positieve als negatieve gevolgen hebben, afhankelijk van hoe mensen door de samenleving worden ontvangen (Simonsen, 2016; Cardenas et al., 2021; Huynh et al., 2011; Omlo, 2011).

De literatuur laat zien dat dubbele nationaliteit zowel een bron van kracht als kwetsbaarheid kan zijn. De kwetsbaarheid voor '*dual identity denial*' vormt hierin een belangrijk aandachtspunt.

Belangrijkste bevindingen onderzoek

Het is van belang om op voorhand te benoemen dat onderwerpen als het hebben van een dubbele nationaliteit en een duale of meervoudige identiteit in de bevindingen door elkaar heen lopen, omdat deze eveneens in de realiteit verweven zijn voor de participanten van dit onderzoek. Hieronder vatten we de belangrijkste bevindingen samen in vier onderdelen, namelijk algemene ervaringen, identiteit en verbondenheid, sociale steun en de verschillende leefgebieden, zoals werk, wonen, religie en zingeving.

1. Algemene ervaringen:

- De meeste participanten ervaren hun dubbele nationaliteit als neutraal, met zowel voordelen als nadelen.
- Voordelen zijn onder andere administratieve en financiële voordelen, zoals bij investeringen en reizen.
- Nadelen omvatten dienstplicht in het land van de andere nationaliteit, complicaties bij echtscheidingen (met mogelijk huwelijkse gevangenschap tot gevolg), erfenissen, en politieke problematisering van dubbele nationaliteit.

2. Identiteit en verbondenheid:

- Participanten hebben vaak een duale of meervoudige identiteit, waarbij zij zich zowel met Nederland als met hun land van herkomst verbonden voelen.
- De mate van verbondenheid varieert per individu en wordt beïnvloed door sociale contacten, gedeelde normen en waarden, en ervaringen van uitsluiting.

3. Sociale steun:

- Participanten ervaren sociale steun van familie, vrienden en kennissen, zowel binnen als buiten hun etnische gemeenschap.
- Er is behoefte aan aanvullende ondersteuning bij specifieke kwesties, zoals erfenissen en echtscheidingen. Wat dat laatste betreft kwamen de onderzoekers een aantal cases van huwelijkse gevangenschap tegen als gevolg van een dubbele nationaliteit.
- In dit onderzoek zien we dat sociale steun voortkomt uit groepsidentificatie, wat een gevoel van gedeeld lidmaatschap in een groep biedt. Dit is essentieel voor het vervullen van psychologische basisbehoeften en het verminderen van stress. Verschillende vormen van sociale steun zijn hierin te onderscheiden, zoals emotionele steun, informatieve steun en instrumentele steun. Emotionele steun voorziet personen van een gevoel van acceptatie en waardigheid. Informatieve steun is bruikbaar voor het begrijpen van en omgaan met stressvolle gebeurtenissen, zoals discriminatie en uitsluiting. En instrumentele steun omvat concrete hulp, materiële hulpbronnen en financiële hulp. Sociale steun, vooral van familie en vrienden, fungeert als een beschermende factor in de relatie tussen sociale identificatie en stressfactoren. Het draagt bij aan tevredenheid met het leven en werk.

4. Leefgebieden:

- Werk en activiteiten: Dubbele nationaliteit kan zowel voordelen als barrières opleveren, zoals discriminatie bij sollicitaties en promoties.

Sommige participanten ervaren hun dubbele nationaliteit als een voordeel in hun werk, vooral door hun kennis van en ervaringen met consulaten of organisaties in het land van de andere nationaliteit. Dit kan hen helpen bij het

geven van voorlichting of het versnellen van ontmoetingen met belangrijke personen. Enkele participanten passen hun gedrag vaak aan om discriminatie te vermijden. Bijvoorbeeld, een vrouw draagt geen hijab op haar werk om problemen te voorkomen. Het solliciteren naar werk kan moeilijk zijn vanwege hun uiterlijk als persoon van kleur en/of met een migratieachtergrond. Participanten ervaren dat bedrijven vaak een voorkeur hebben voor witte Nederlanders zonder migratieachtergrond. Ook ervaren sommige participanten extra uitdagingen bij het maken van promotie. Participanten passen zich soms aan een Nederlandse norm aan om erbij te horen, bijvoorbeeld door hun Turkse identiteit minder te benadrukken op de werkvloer.

- **Wonen en buurt:** Participanten ervaren minder negatieve bejegening in grotere steden dan in kleinschalige dorpen.

In dorpen kunnen mensen met een migratieachtergrond elkaar onderling de maat nemen als het gaat om de norm. Er kan ook druk uitgaan vanuit de eigen gemeenschap om zich te gedragen in lijn met de daarin dominante normen, waarden en gebruiken. Bijvoorbeeld, mensen met een islamitische achtergrond wonen vaker in een huurhuis dan in een koophuis vanwege een verbod op rente. Tot slot vinden participanten een goede band met hun burens belangrijk en hebben vaak veel contact met hen. In multiculturele steden voelen zij zich meer geaccepteerd en verbonden met de buurt.

- **Religie en zingeving:** Religie wordt als persoonlijk ervaren en niet direct gekoppeld aan dubbele nationaliteit.

De meeste participanten beschouwen religie als iets persoonlijks en zien geen directe connectie tussen hun dubbele nationaliteit en religie of zingeving. Sommige participanten voelen zich verbonden met een geloofsgemeenschap op basis van gedeelde achtergrond, maar dit is geen universele ervaring. Opvattingen over religie en zingeving lopen uiteen; sommige participanten zijn praktiserend gelovig, anderen niet.

- **Financiën en wetgeving:** Dubbele nationaliteit speelt een belangrijke rol bij erfrecht en juridische kwesties, maar kan ook complicaties veroorzaken. Dubbele nationaliteit speelt vooral een rol bij erfrecht, vastgoed en bezittingen. Het hebben van een Marokkaans paspoort maakt het bijvoorbeeld makkelijker om zaken te regelen in Marokko. Participanten ervaren complexiteit bij het aanvragen van een echtscheiding, wat kan leiden tot huwelijkse gevangenschap. Dit komt doordat er sprake kan zijn van twee huwelijken (religieus en burgerlijk) die beide ontbonden moeten worden. En tenslotte ervaren sommige participanten wantrouwen tegenover steun vanuit de Nederlandse overheid, vooral bij gevoelige kwesties rondom loyaliteit of privacy.

- **Lichamelijke en psychische gezondheid:** Klachten worden soms onterecht toegeschreven aan migratieachtergrond, wat kan leiden tot gemiste signalen.

Participanten ervaren dat hun klachten soms beïnvloed worden door de beeldvorming over hun achtergrond, bijvoorbeeld wanneer zij gevlucht zijn. Dit kan ertoe leiden dat signalen van gezondheidsproblemen te laat worden opgepikt. Beperkte Nederlandse taalvaardigheid kan het verkrijgen van passende zorg bemoeilijken. Participanten moeten soms assertiever zijn om de juiste zorg te regelen. De organisatie van sociale steun rondom ziekte en gezondheid

verschilt tussen Nederland en het herkomstland. In Nederland moeten mensen zelf gericht vragen wat ze nodig hebben, terwijl in sommige herkomstlanden steun proactiever wordt aangeboden.

We kunnen concluderen dat de meeste respondenten dubbele nationaliteit als neutraal of positief ervaren. Toch zijn er enkele nuancepunten, met name op het gebied van werk en opleiding en wonen en buurt. Sommige participanten ervaren voordelen, zoals culturele affiniteit of inzetbaarheid in diverse werkomgevingen. Tegelijkertijd rapporteren anderen discriminatie of de noodzaak tot ‘overcompensatie’. Opmerkelijk is dat expliciete ervaringen van discriminatie nauwelijks naar voren kwamen, ondanks dat veel onderzoek aantoont dat deze vormen van uitsluiting – zoals moslimdiscriminatie, microagressies en institutionele barrières op de arbeidsmarkt of woningmarkt – wijdverbreid zijn. Mogelijk hangt dit samen met de vraagstelling van het onderzoek of de terughoudendheid van participanten om hierover te spreken.

Aanbevelingen:

1. Versterking van diversiteit en inclusie: Beleidsmakers moeten zich richten op het bevorderen van diversiteit en inclusie, tevens met aandacht voor kleinschalige steden en dorpen.
2. Ondersteuning en inclusie: Versterk praktische ondersteuning voor mensen met een dubbele nationaliteit, inclusief toegang tot werkgelegenheid (stages), onderwijs, en sociale diensten.
3. Juridische hulp: Bied juridische ondersteuning bij complexe kwesties zoals erfenissen en echtscheidingen, met mogelijk huwelijkse gevangenschap tot gevolg.

1. Inleiding

Nederland is door de jaren heen uitgegroeid tot een dynamische en diverse samenleving, met een enorme verscheidenheid naar, onder andere, migratieachtergrond. Per 1 januari 2024 heeft iets meer dan een kwart van de Nederlandse bevolking¹ een migratieachtergrond volgens de definitie van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)². Hieronder vallen eveneens personen die over een dubbele nationaliteit beschikken. Het hebben van een dubbele nationaliteit betekent staatsburger zijn van twee verschillende landen. De Rijksoverheid (z.j.) beschrijft dit als het hebben van een andere staatsburgerschap naast de Nederlandse nationaliteit, bijvoorbeeld via geboorte, doordat één of beide ouders (naast de Nederlandse) een andere nationaliteit hebben.³

De laatste jaren is er, zowel in de politiek als in de samenleving, veel discussie geweest over de dubbele nationaliteit. In het politieke debat wordt, met name door extreemrechtse en populistische bewegingen, het beschikken over een dubbele staatsburgerschap geproblematiseerd. Personen in het bezit van een dubbele paspoort worden verondersteld zich minder loyaal of verbonden te

voelen met Nederland⁴. Denk bijvoorbeeld aan het wetsvoorstel uit 2019 van de PVV om het kiesrecht voor deze personen in te perken en een verbod in te stellen op dubbele nationaliteit bij ambtsdragers (Raad van State, 2022).

Het dubbele staatsburgerschap mag dan onderwerp zijn voor politiek en publiek debat, het is ook een geleefde realiteit van Nederlanders die deze bezitten. Hoeveel personen in Nederland over een dubbele paspoort beschikken is onduidelijk omdat dit niet meer geregistreerd wordt sinds de invoering van de wet Basisregistratie Personen (BRP)⁵. Wel is bekend dat er in 2014 1,3 miljoen burgers met een dubbele nationaliteit in Nederland waren, waarbij sprake was van een lichte stijging van 3 procent ten opzichte van voorgaande jaren. Sommige landen begrenzen nationaliteitsverlening door het *ius sanguinis* voor emigranten tot de eerste of maximaal tweede generatie afstammelingen te beperken.⁶ Daarmee wordt de geleidelijke vervaging van de band met de staat als gevolg van langdurig verblijf buiten het grondgebied erkend. Toch komt ook *ius sanguinis* in onvoorwaardelijke vorm – *perpetual allegiance* – nog veelvuldig voor. Zo stellen minstens twintig Europese landen, waaronder

1 Zie ook: [Hoeveel inwoners hebben een herkomst buiten Nederland | CBS](#).

2 Een persoon heeft een migratieachtergrond als ten minste één van de ouders in het buitenland is geboren, zie ook: [Migratieachtergrond | CBS](#).

3 Zie [Dubbele nationaliteit | Nederlandse nationaliteit | Rijksoverheid.nl](#).

4 De term loyaliteit verwijst naar de verbondenheid en trouw die individuen voelen ten opzichte van de natie waarin zij wonen en waarvan zij staatsburger zijn (Weber, 1968, geciteerd in Faist, 2001).

5 Zie: [Aantal Nederlanders met dubbele nationaliteit gestegen naar 1,3 miljoen | CBS](#)

6 *Ius sanguinis* betekent nationaliteitsverlening gebaseerd op afstamming.

Nederland, geen grenzen aan het doorgeven van nationaliteit naar (oneindig veel) generaties afstammelingen van emigranten.⁷

Het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) heeft aan het Kennisplatform Inclusief Samenleven (KIS) de opdracht verstrekt voor een onderzoek naar ervaringen van burgers met een dubbele nationaliteit in Nederland, om bij te dragen aan inzicht, erkenning en bewustwording over dit thema.

1.1. Aanleiding van het onderzoek

Het manifest *Keuzevrijheid in Nationaliteit* in 2019 was een eerste aanleiding voor dit onderzoek naar ervaringen met een dubbele nationaliteit.⁸ Het manifest was een rechtstreekse oproep van een groep Marokkaanse Nederlanders aan de Nederlandse overheid en de samenleving. Zij spraken over de wens om “vrij [te] kunnen zijn van de bemoeienis, controle en wetten van Marokko”, waarbij ook de “steeds verder verstevigd[e] grip op Marokkanen in het buitenland” als probleem werd genoemd. Voor Marokko geldt, net als voor Turkije, Eritrea, Syrië, Iran en nog zo’n zeventien andere landen, dat het (bijna) onmogelijk is om afstand te doen van de betreffende nationaliteiten.

⁷ Advies 39, 2021 Commissie van advies inzake volkenrechtelijke vraagstukken.

⁸ Dit manifest werd gepubliceerd op de website van Republiek Allochtonië en is geschreven door Laila Ezzeroili, Asis Aynan, Mohand Abttoy, Abdelhafid Akallouch, Abdel Talhi, Fati Benkaddour, Ouidad Batou, Esma Tannaoui, Nadia Ezzeroili, Abdelghani Ababou, Said Bouddouft en Habib el Kaddouri op 24-09-2019.

De afgelopen jaren zijn moties uitgevoerd naar aanleiding van dit manifest en de initiatiefnota “*Bescherm Nederlanders met een ongewenste tweede nationaliteit*” van Kamerlid Paternotte (2022), om deze groep te helpen. Het afstand doen van een tweede (niet zijnde Nederlandse) staatsburgerschap raakt aan het nationaliteitsrecht van andere, soevereine landen. De Nederlandse staat kan om deze reden weinig doen voor Nederlanders die afstand willen doen van hun andere nationaliteit. Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid was echter geïnteresseerd in een breder onderzoek naar ervaringen van Nederlanders met een dubbele paspoort.⁹ De opdracht was ervaringen van Nederlanders met een dubbele nationaliteit breed en op persoonlijk niveau in kaart te brengen, ook om inzichtelijk te krijgen welke behoeften er spelen rondom dit thema. De opdracht had niet tot doel in te gaan op ervaringen met dubbele nationaliteit op interstatelijk niveau of rondom diasporabeleid. Over de dynamiek tussen gemeenschappen en hun land van herkomst is namelijk recent een ander onderzoek verschenen (Gedi, Caarls en Bellaart, 2025).

1.2. Doel onderzoek

In 2023 is KIS dit onderzoek eerst in de vorm van een verkenning gestart. Destijds was het doel na te gaan wat de (internationale) wetenschappelijke literatuur en experts zeggen over (ervaringen met) dubbele paspoort. De verkenning had als doel inzicht te verkrijgen in de thema’s en discussies die spelen in de literatuur over dubbele nationaliteit, zoals rondom kwesties als loyaliteit, (burger) betrokkenheid en meervoudige identiteiten. In de verkennende fase werden

⁹ Initiatiefnota van het lid Paternotte over Bescherm Nederlanders met een ongewenste tweede nationaliteit. Tweede Kamer der Staten-Generaal, 9 mei 2022, Kamerstuk 35475, nr.13.

tevens enkele experts geraadpleegd. Naar aanleiding van het verkennende onderzoek (zie de literatuur in dit onderzoek) bleek dat er vooralsnog weinig empirie is te vinden rondom het hebben van een dubbele nationaliteit. Zeker niet in Nederland. In de verkenning kwamen de onderzoekers al uiteenlopende perspectieven over dubbele nationaliteit tegen, hetgeen wees op het belang van nader onderzoek naar de persoonlijke ervaringen van individuen met een dubbele nationaliteit (zie ook Cousijn en Helmi, 2023). Deze ervaringen bieden waardevolle inzichten in hoe dubbele nationaliteit daadwerkelijk het dagelijks leven en de identiteit van mensen beïnvloedt. Door het perspectief van de betrokkenen zelf te begrijpen, kunnen we beter grip krijgen op de praktische implicaties van het hebben van meerdere nationaliteiten.

Om deze reden is begin 2024 besloten tot een verdiepend onderzoek dat ten doel had om zowel nader in te gaan op belangrijke thema's uit de literatuur als op ervaringen van Nederlanders met een dubbele staatsburgerschap, zowel positief als negatief, en een beeld te krijgen van hun behoeften aan ondersteuning. Hiertoe voerden we een 'mixed methods' onderzoek uit aan de hand van kwantitatieve en kwalitatieve methoden.

1.3. Onderzoeksvragen

De volgende vragen stonden in dit onderzoek centraal:

1. Welke thema's spelen in de wetenschappelijke literatuur over dubbele nationaliteit?
2. Wat is er bekend uit de Nederlandse en internationale literatuur over ervaringen en percepties van de doelgroep betreffende hun dubbele nationaliteit?
3. Wat zijn ervaringen van Nederlanders met een dubbele nationaliteit binnen verschillende persoonlijke leefgebieden, zoals opleiding, werk, wonen, zingeving, financiën en fysieke en mentale gezondheid?
4. Hebben Nederlanders met een dubbele nationaliteit een ondersteuningsbehoefte op een of meerdere van deze persoonlijke leefgebieden?

1.4. Leeswijzer

Dit rapport biedt een uitgebreide analyse van de ervaringen van Nederlanders met een dubbele nationaliteit. Het is bedoeld voor beleidsmakers, onderzoekers, en iedereen die geïnteresseerd is in de dynamiek van dubbele nationaliteit en de impact ervan op het dagelijks leven. Om het lezen te vergemakkelijken, volgt hier een leeswijzer die de structuur en inhoud van het rapport toelicht.

1. Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de achtergrond en aanleiding van het onderzoek besproken. Het biedt inzicht in de politieke en maatschappelijke context rondom dubbele nationaliteit in Nederland en legt de doelstellingen en onderzoeksvragen van het rapport uit.

2. Methodologie

Dit hoofdstuk beschrijft de methoden die zijn gebruikt om de gegevens te verzamelen en te analyseren. Het omvat zowel de voorverkenning (literatuuronderzoek en interviews met experts) als het verdiepende onderzoek (enquêtes en diepte-interviews).

3. Literatuurverkenning

Hier wordt een overzicht gegeven van de bestaande wetenschappelijke literatuur over dubbele nationaliteit. Belangrijke thema's zoals dubbele nationaliteit als mensenrecht, loyaliteit, identiteit, simultaneïteit en alternatie worden besproken.

4. Resultaten vragenlijst

Dit hoofdstuk presenteert de kwantitatieve bevindingen van de enquête onder Nederlanders met een dubbele nationaliteit. Het behandelt de achtergrondkenmerken van de participanten, hun algemene ervaringen met dubbele nationaliteit, en de rol van sociale steun in verschillende leefgebieden.

5. Het persoonlijke verhaal over dubbele nationaliteit en identiteit achter de cijfers

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de diepte-interviews gepresenteerd. Het biedt een gedetailleerd inzicht in de persoonlijke verhalen van de participanten, hun ervaringen met dubbele nationaliteit, en de invloed hiervan op hun identiteit en gevoel van verbondenheid.

6. Conclusie en discussie

Dit hoofdstuk vat de belangrijkste bevindingen samen en bespreekt de implicaties voor beleid en praktijk. Het biedt aanbevelingen voor hoe de Nederlandse overheid en andere stakeholders beter kunnen inspelen op de behoeften van Nederlanders met een dubbele nationaliteit.

2. Methodologie

In dit hoofdstuk beschrijven wij de gebruikte methodologie van zowel de voorverkenning als het verdiepende onderzoek. Naar aanleiding van de voorverkenning hebben de onderzoekers voor het verdiepende onderzoek besloten tot een ‘mixed methods’ onderzoek (Mortelmans, 2020) dat een aanvullend literatuuronderzoek, een enquête en diepte- interviews bevat. Uit het eerdere onderzoek van Cousijn en Hemi (2023) bleek al dat focusgroepen vanwege de gevoeligheid van kwesties rondom dubbele nationaliteit erg lastig te organiseren waren. Om deze reden is voor individuele, verdiepende interviews gekozen.

2.1. Voorverkenning

De methode die ten grondslag lag aan de voorverkenning was tweeledig. We deden een literatuuronderzoek naar Nederlandstalige en internationale Engelstalige wetenschappelijke literatuur. Daarnaast raadpleegden we experts uit de academische wereld en uit het maatschappelijk veld met expertise op het gebied van dubbele nationaliteit.

Literatuuronderzoek

Voor de literatuurstudie lazen we met name artikelen uit *peer-reviewed* vakbladen in een variëteit van academische disciplines, met name in sociale

wetenschappen, politicologie en migratie studies. Ook maakten de onderzoekers gebruik van literatuur uit academische monografieën en *edited volumes*, veelal van universitaire uitgevers. Daar waar voorhanden, gebruikten we ook Nederlandstalige literatuur en onderzoekrapporten, zoals de recente verkenning van Diversion (Cousijn en Helmi, 2023) over ervaringen met dubbele nationaliteit. Daarbij zochten we vooral naar studies met een empirisch element. Voor het zoeken naar geschikte literatuur maakten we gebruik van wetenschappelijke databases, zoals Google Scholar, met zoektermen als *dual citizenship* en equivalenten zoals *multiple citizenship* en *dual nationality*. Daarnaast zochten we naar literatuur met aanverwante termen, zoals *loyalty*, *simultaneity*, *transnationalism* en *(dual) identity*. Via deze vakliteratuur kwamen we dan – via de sneeuwbalmethode – weer op andere relevante literatuur. Daarnaast vroegen we experts om ons te leiden naar relevante literatuur.

Diepte-interviews met experts

Naast de literatuurstudie hielden we diepte-interviews met een viertal experts.¹⁰ Dit waren experts uit de wetenschappelijke wereld en experts uit de praktijk met expertise in een specifiek land op het gebied van dubbele nationaliteit. In dit geval betroffen dit experts op Marokko, Turkije en China. Deze experts vroegen we naar hun (wetenschappelijke) bevindingen met betrekking tot dubbele nati-

¹⁰ Een lijst met betrokken academische en praktijkexperts en hun affiliaties kunt u vinden in Bijlage 1.

onaliteit in Nederland. Ook hebben we hen bevindingen uit de literatuurstudie voorgelegd. We vroegen hen te reflecteren op de politieke en maatschappelijke discussies rondom dubbele nationaliteit. Tevens hebben zij suggesties gedaan welke landen relevant zouden zijn in het verdiepende onderzoek te betrekken.

2.2. Verdiepend onderzoek

Naar aanleiding van de voorverkenning hebben de onderzoekers in overleg met het ministerie van SZW eind 2023 besloten tot een verdiepend onderzoek om inzicht te krijgen in de ervaringen van mensen met een dubbele nationaliteit. In de voorverkenning hebben we vooral aandacht besteed aan welke nationaliteiten we moesten meenemen in het verdiepende onderzoek. Op basis van interviews met experts en in afstemming met de opdrachtgever is besloten het onderzoek te vervolgen met ervaringen van Nederlanders met een dubbele nationaliteit afkomstig van Marokko, Turkije, China, Eritrea, Syrië en Iran. Dit zijn relatief de grootste groepen in Nederland met een verplichte dubbele nationaliteit of een nationaliteit waarvan het in de praktijk zeer weerbarstig is gebleken afstand van te kunnen doen.

Uit het literatuuronderzoek bleek dat er nog weinig bekend was over ervaringen rondom dubbele nationaliteit, zowel positief als negatief. In dit vervolgonderzoek hebben de onderzoekers zowel een enquête als verdiepende interviews uitgevoerd. Daaraan vooraf is het literatuuronderzoek uit de verkenning nog uitgebreid met relevante, aanvullende bronnen.

Enquête onder Nederlanders met dubbele nationaliteit

Om antwoord te geven op onderzoeksvragen 3 en 4 hebben we een vragenlijst ontwikkeld. We hebben ons hierdoor laten inspireren door de [leefgebieden-wijzer](#). Deze onderscheidt zeven voor mensen belangrijke leefgebieden, die vaak met elkaar samenhangen: werk en andere activiteiten, wonen, financiën, sociale relaties, zingeving, lichamelijke gezondheid en mentale gezondheid (zie kader ‘Leefgebieden’ voor meer toelichting). We hebben gevraagd naar hoe mensen het hebben van een dubbele nationaliteit ervaren in deze verschillende leefgebieden. Daarnaast waren we benieuwd in hoeverre zij hieraan steun ontnemen. Bij sociale steun gaat het om de hulp en het begrip dat iemand van anderen krijgt wanneer dat nodig is. Deze steun kan op verschillende manieren worden geboden, bijvoorbeeld in de vorm van emotionele steun, waarbij ervaringen en gevoelens met anderen worden gedeeld, of informatieve steun, zoals hulp of advies bij het vinden van een baan. Daarnaast is er ook praktische steun, zoals hulp bij vervoer, het oppassen op kinderen of het huishouden.

Voor dit onderzoek hebben we participanten op twee manieren geworven. Eerst maakten we gebruik van het LISS panel (2023) onder Nederlandse huishoudens van Centerdata¹¹. Dit panel omvat echter alleen Nederlanders met de Turkse, Marokkaanse of Chinese nationaliteit. Om ook participanten met de andere genoemde nationaliteiten te bereiken, hebben we de vragenlijst vervolgens zelf verspreid in het netwerk van KIS. De vragenlijst, opgesteld in het Nederlands en Engels, is uitgezet via het softwareprogramma Analyzer. Alle verzamelde data zijn samengevoegd tot één dataset voor analyse. Vanwege de beperkte steekproefomvang is de groep participanten niet representatief. Dit betekent

¹¹ Het LISS panel van Centerdata is een probability based panel van ongeveer 4.600 Nederlandse huishoudens. Iedere maand vullen deze huishoudens een vragenlijst online in.

dat de resultaten van de enquête niet representatief zijn voor alle personen met zowel de Nederlandse nationaliteit als een van de genoemde nationaliteiten. De gegevens bieden wel een indicatie van de ervaringen van mensen met een dubbele nationaliteit. Uit het LISS panel en de door onszelf geworven respondenten zijn personen geselecteerd die naast de Nederlandse nationaliteit ook de nationaliteit hebben van één van de landen waar het onderzoek zich op richt, en die de vragenlijst volledig hebben ingevuld. Na opschonen van de data zijn er 110 participanten (41% man en 59% vrouw^{12, 13}) in de definitieve dataset voor analyses. Naast de Nederlandse nationaliteit hebben de participanten een nationaliteit van de volgende landen: Marokko (44%), Turkije (35%), Iran (11%), Eritrea (4%) of China (4%). Er zijn geen participanten met zowel een Nederlandse als Syrische nationaliteit beschikbaar in de verworven data. Hoewel het netwerk van KIS ook bestaat uit Syrische Nederlanders, hebben zij in de oproepen via de sociale media en via nieuwsbrieven geen gehoor gegeven om daadwerkelijk de vragenlijst rondom dubbele nationaliteit in te vullen.

Diepte-interviews onder Nederlanders met een dubbele nationaliteit

Om verdiepende kennis te krijgen van de ervaringen van Nederlanders met een dubbele nationaliteit, hebben wij vijftien semigestructureerde diepte-interviews uitgevoerd. Aanvankelijk was het plan 24 verdiepende interviews uit te voeren. Echter, de gevoeligheid van het thema heeft voor afzeggingen van ingeplande interviews gezorgd. Mede na het politieke debat over de Maccabirellen in Amsterdam en de daarmee gepaard gaande vragen rondom integratie en dubbele nationaliteit van Kamerleden, heeft invloed gehad op de werving voor de interviews. Potentiële participanten zeiden om genoemde redenen af.

12 De data bevat geen participanten die zich niet identificeren als 'man' of als 'vrouw'.

13 Percentages zijn afgerond naar hele getallen.

Een topiclijst is ontwikkeld gebaseerd op de voornoemde vragenlijst om verdiepende inzichten te verkrijgen in de ervaringen met de dubbele nationaliteit en de door hen ervaren sociale steun in het algemeen en in de verschillende leefgebieden in het bijzonder. In de topiclijst is met name gefocust op sociale factoren (zoals sociale acceptatie, familiebanden, vrienden en sociale netwerken, culturele identiteit en gemeenschapsgevoel) die de ervaringen van Nederlanders met een dubbele nationaliteit vormen, naast de praktische/financiële/juridische factoren die spelen bij het hebben van een dubbele nationaliteit.

De topiclijst omvat algemene vragen over de achtergrond van de participant, reden van migratie, bezoeken aan het land van herkomst, of zij in bezit zijn van een dubbele nationaliteit en in hoeverre zij zich verbonden voelen met Nederland en het land van herkomst. Daarnaast bevat de topiclijst vragen over de algemene ervaringen van de participanten met het hebben van een dubbele nationaliteit, in hoeverre zij zich gesteund voelen in Nederland en of zij nog specifieke behoeften hebben aan steun. Bovendien gaat de topiclijst verder in op de ervaringen van de participanten met het hebben van een dubbele nationaliteit en sociale steun in de verschillende leefgebieden, en in hoeverre zij zich verbonden voelen met, bijvoorbeeld, hun collega's/studiegenoten, burens en eventueel de geloofsgemeenschap. Aan het einde van de vragenlijst kregen participanten de mogelijkheid om thema's en ervaringen die nog niet in het interview naar voren kwamen te delen.

Participanten voor deelname aan de interviews zijn op twee manieren geworven: via het LISS Panel van Centerdata en via de (sociale) media en communicatiekanalen en contacten van KIS. Ten eerste kregen participanten die deelnamen aan de online vragenlijst via het LISS Panel van Centerdata op het einde van de vragenlijst de mogelijkheid om zich aan te melden voor

een interview om hun ervaringen verder te duiden. Zij konden hiervoor hun e-mailadres en/of telefoonnummer achterlaten. Vervolgens heeft Centerdata de participanten die zich opgaven via e-mail en telefonisch benaderd om een interview in te plannen. Niet alle participanten die hadden aangegeven bereid te zijn tot een interview zijn ingegaan op de uitnodiging daarvoor. Uiteindelijk zijn elf participanten via het LISS Panel van Centerdata geworven.

Aanvullend is via de (sociale) media en communicatiekanalen van KIS een wervingsbericht uitgezet voor deelname aan zowel de vragenlijst vanuit KIS als de interviews. Op het einde van de vragenlijst vanuit KIS werd wederom de mogelijkheid gegeven om zich aan te melden voor een interview. Ook is via verschillende contacten van KIS, waaronder Expertise-unit Sociale Stabiliteit (ESS) van SZW, een wervingsbericht uitgegaan voor deelname aan de interviews. De onderzoekers hebben vervolgens potentiële participanten benaderd om data voor de interviews in te plannen. Ook stuurden de onderzoekers op voorhand informatie over het interview naar de participanten, inclusief een informatiebrief met toestemmingsverklaring om de participanten nader te informeren. Via de (sociale) media en communicatiekanalen en contacten van KIS zijn aanvullend vier interviews gehouden. Daarmee hebben in totaal vijftien participanten deelgenomen aan de interviews voor dit onderzoek.

Interviews zijn online via Microsoft Teams, telefonisch en fysiek afgenomen in de periode van november 2024 tot maart 2025. De interviews met participanten die via eigen kanalen geworven zijn, zijn opgenomen voor transcriptie. De interviews met participanten geworven via het LISS Panel door Centerdata zijn vanwege afspraken rondom de privacy van panelleden van het LISS Panel niet opgenomen. Van deze interviews zijn ter plekke beknopte verslagen gemaakt door de onderzoeker die het interview afnam, een tweede onderzoeker of een stagiair.

Uitgewerkte transcripten en verslagen van de interviews zijn vervolgens handmatig gecodeerd met behulp van Microsoft Excel. Hier waren twee onderzoekers en één stagiaire bij betrokken om *interrater reliability* of interbeoordelaar betrouwbaarheid te waarborgen. Vervolgens is een thematische analyse uitgevoerd. De analyse resulteerde in de volgende, algemene thema's: achtergrondkenmerken en migratiegeschiedenis, dubbele nationaliteit en identiteit, identificatie en behoren tot een gemeenschap (sense of belonging). Daarnaast is ook gekeken naar de rol van de dubbele nationaliteit, identiteit en de steunbehoefte in verschillende leefgebieden, waaronder werk en activiteiten, wonen en buurt, religie en zingeving, financiën, fysieke en mentale gezondheid.

2.3. Rapportage

Op basis van de literatuurverkenning, verkennende interviews met experts, resultaten van de vragenlijst onder Nederlanders met een dubbele nationaliteit en de verdiepende interviews naar hun ervaringen, is dit onderzoeksrapport opgesteld.

3. Literatuurverkenning

Een persoon met een dubbele nationaliteit heeft zowel rechten als privileges van burgerschap in twee landen tegelijkertijd. Dit kan betrekking hebben op het recht te leven, te werken, politiek te stemmen en toegang te hebben tot overheidsdiensten in beide landen. Het bezitten van twee staatsburgerschappen kan zowel positieve als negatieve gevolgen hebben voor een individu met een dubbele nationaliteit (Spiro, 2010).

In de verkennende fase van het onderzoek hebben we in de interviews met de experts gevraagd naar relevante thema's in nationale en internationale literatuur rondom het hebben van een dubbele nationaliteit. In dit hoofdstuk verkennen we de diverse positieve en negatieve gevolgen van het hebben van een dubbele nationaliteit en onderzoeken we hoe dit fenomeen wordt benaderd in zowel de nationale als internationale literatuur. De focus ligt op sociale aspecten, waarbij wij ingaan op theoretische concepten die met dubbele nationaliteit samenhangen, waaronder loyaliteit, meervoudige identiteit, *simultaneity* (Levitt and Schiller, 2004), het ontkennen van identiteit en sociale steun. Eerst bespreken we de fenomenen van nationaliteit en dubbele nationaliteit als mensenrecht.

3.1. Dubbele nationaliteit als mensenrecht

Volgens de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens van de Verenigde Naties is het bezitten van een nationaliteit een fundamenteel mensenrecht (United Nations, z.j.). Artikel 15 van deze verklaring stelt expliciet dat “eenieder recht heeft op een nationaliteit” en dat “niemand willekeurig van zijn nationaliteit mag worden beroofd, noch het recht mag worden ontzegd om van nationaliteit te veranderen.” (United Nations, z.j.). Dit onderstreept het belang van nationaliteit als een basisrecht dat niet alleen juridische bescherming biedt, maar ook toegang verschaft tot andere rechten, zoals het recht op onderwijs, gezondheidszorg en politieke participatie.

Auteurs zoals Hopkins en Blackwood (2011) gaan hier dieper op in en betogen dat het behoren tot een bepaalde nationaliteit en burgerschap essentieel zijn voor iemands identiteit en zelfexpressie. De nationaliteit verbindt individuen met een gemeenschap en een land, wat hen in staat stelt deel te nemen aan sociale, economische en politieke processen. Daarnaast benadrukken de auteurs dat het structureel inperken van iemands burgerrechten problematisch kan zijn. Dit illustreren zij met het extreme voorbeeld van het antisemitisme in Nazi-Duitsland, waar de systematische beperking van vrijheden en de eliminatie van personen met een Joodse achtergrond plaatsvond als gevolg van hun ontzegde burgerschap en nationaliteit (Hopkins & Blackwood, 2011).

Het recht op nationaliteit is dus meer dan een formele status; het is nauw verweven met de erkenning van iemands volledige menselijkheid en de mogelijkheid om een vrij en volwaardig leven te leiden binnen een gemeenschap. Zonder nationaliteit worden mensen vaak stateloos, wat hen bijzonder kwetsbaar maakt voor discriminatie, uitsluiting en schendingen van hun fundamentele rechten (UNHCR, 2011).

Internationale literatuur beschouwt niet alleen het hebben van een nationaliteit als een mensenrecht, maar belicht ook overwegend positief het bezit van een dubbele nationaliteit, waarbij dit begrip vaak in de context van (mensen) rechten wordt besproken. Onderzoeker Spiro (2010) stelt bijvoorbeeld dat dubbele nationaliteit een universeel mensenrecht is. Dit komt voort uit het idee dat nationaliteit, in de breedste zin, cruciaal is voor iemands identiteit en de bescherming van hun rechten. Door de wereldwijde mobiliteit en de complexiteit van migratie is het behoud van meer dan één nationaliteit steeds belangrijker geworden voor het waarborgen van de rechten van individuen, zowel in hun land van herkomst als in hun nieuwe woonland (Dahlin & Hironaka, 2008). Dubbele nationaliteit kan leiden tot empowerment (Basch et al., 1994). De mogelijkheid om te bewegen en volledig deel te nemen aan het sociale, economische en politieke leven in meerdere landen, zonder gedwongen te worden om banden met oorspronkelijke cultuur en land op te geven, kan zorgen voor economische kansen en het onderhouden van persoonlijke netwerken (Dahlin & Hironaka, 2008). Dit recht beschermt mensen met een dubbele nationaliteit tegen het verlies van essentiële rechten in een van beide landen en vergemakkelijkt toegang tot werk, onderwijs, en sociale voorzieningen (Dahlin & Hironaka, 2008). In die zin betekent de dubbele nationaliteit erkenning van een persoon als volwaardig lid van meerdere gemeenschappen, en zorgt deze ervoor dat zij niet in een juridisch en sociaal vacuüm terecht-

komen. Vanuit het perspectief op dubbele nationaliteit als een mensenrecht onderscheidt Spiro (2010) drie varianten:

- **Geboorterecht (*ius sanguinis*):** Je verkrijgt dubbele nationaliteit door de achtergrond van je ouders. Als volwassene kun je kiezen welke nationaliteit(en) je behoudt.
- **Inburgering met behoud van oorspronkelijke nationaliteit:** Je burgert in in een ander land dan je moederland, maar wilt of kunt je oorspronkelijke nationaliteit behouden.
- **Inburgering met behoud van oude nationaliteit tegen de regels van het inburgeringsland:** Je burgert in in een ander land dan je moederland, maar wilt of kunt je oude nationaliteit behouden, ondanks dat dit tegen de regels van het inburgeringsland ingaat.

Spiro bespreekt echter ook de complexiteit en de juridische implicaties van dubbele nationaliteit. Hij stelt dat het verplicht aanhouden van dubbele nationaliteit vaak afhangt van de specifieke wetgeving van elk land en de internationale verdragen die van toepassing zijn. Sommige landen vereisen dat individuen hun oorspronkelijke nationaliteit opgeven bij naturalisatie, terwijl andere landen dubbele nationaliteit toestaan onder bepaalde voorwaarden. Spiro benadrukt in later werk (2018) dat dubbele nationaliteit een mensenrecht kan zijn, vooral in een steeds globaler wordende wereld. Hij pleit voor meer flexibiliteit en begrip in de wetgeving om de unieke situaties van individuen met dubbele nationaliteit te accommoderen.

Een ander voorbeeld van dubbele nationaliteit als recht is te vinden in het werk van Mazzolari (2009). Zij beschrijft in dit onderzoek het effect van de toekenning van dubbele nationaliteitsrechten door vijf Latijns-Amerikaanse landen in

de jaren negentig. Mazzolari (2009) vergeleek gegevens van verschillende tijdstippen (voor en na de invoering van deze dubbele nationaliteitsrechten) en vergeleek personen met een migratieachtergrond uit deze landen met die uit andere Latijns-Amerikaanse landen. Ze ontdekte dat de invoering van dubbele nationaliteitsrechten in deze vijf landen een substantieel positief effect had op het percentage personen dat naturaliseerde.

Ook kan het hebben van meerdere nationaliteiten praktisch van betekenis zijn. Voor mensen die van buiten de EU komen en een EU-nationaliteit aannemen, wordt bijvoorbeeld reizen gemakkelijker. Daarnaast maakt het hebben van een EU-nationaliteit het zoeken naar werk en het verhuizen binnen de EU eenvoudiger. Deze praktische voordelen geven echter slechts een deel van het verhaal weer. Onderzoeker Basok en anderen (2006) betogen dat het hebben van meerdere nationaliteiten in sommige gevallen heeft geleid tot een vermindering van civiele rechten, doordat er een grijs gebied ontstaat door het samenvallen van tegenstrijdige rechten en wetgevingen van verschillende landen. Dit kan resulteren in situaties waarin individuen tussen wal en schip vallen, omdat geen enkele staat volledige verantwoordelijkheid neemt voor hun bescherming.

Ook kunnen beleidsmatige en juridische complicaties een rol spelen bij het hebben van een dubbele nationaliteit (Basch et al., 1994). Voorbeelden van uitdagingen zijn dubbele belasting, zoals in het geval van de zogenaamde *Accidental Americans*¹⁴, het moeten aanvragen van visa of het kiezen van een nationaliteit in geval van conflict. Reizen kan ook voor uitdagingen zorgen. Verder zijn bijvoorbeeld mannen met een Turks paspoort dienstplichtig in het land van herkomst tot hun 45e. Dit geldt ook voor mannen vanaf 18 jaar

met een Iraanse paspoort (Rijksoverheid, 2024). Deze dienstplicht geldt niet voor bijvoorbeeld mannen met een Marokkaans paspoort die in Nederland of andere landen wonen. De dienstplicht wordt dan opgeheven.

3.2. Loyaliteit: discrepantie tussen publieke opinie en empirie

Loyaliteit is een belangrijk theoretisch concept in de literatuur over meervoudige nationaliteiten. Zo hebben Jasinskaja-Lahti en collega's (2019) onderzoek gedaan naar de publieke opinie over de loyaliteit van immigranten met meervoudige nationaliteiten. De onderzoekers vonden dat mensen met een dubbele nationaliteit over het algemeen gezien worden als personen met minder loyaliteit naar het land van aankomst dan mensen die alleen de desbetreffende nationaliteit bezitten (Jasinskaja-Lahti, 2019).

Schlenker (2015) onderzocht ook de loyaliteit van mensen met een dubbele nationaliteit. Uit haar onderzoek, gebaseerd op survey data uit Zwitserland, bleek dat de loyaliteit met het land van verblijf van mensen met een dubbele nationaliteit niet significant verschilde van de loyaliteit van mensen met alleen de Zwitserse nationaliteit. Sterker nog, de onderzoeker vond dat mensen met een dubbele nationaliteit eerder geneigd zijn om zich in te zetten voor de politiek en de belangen van het land dan mensen met uitsluitend de Zwitserse nationaliteit. Als conclusie stelt Schlenker (2015) dat transnationale loyaliteiten naast elkaar lijken te bestaan, of soms zelfs elkaar versterken. Levitt en Glick Schiller (2004) noemden dit concept *simultaneity*.

14 *Accidental Americans* strijden tegen FATCA, CBT en sluiten bankrekening

3.3. Simultaneity, sense of belonging en dual identity

Simultaneity is een term die wordt gebruikt om de betrokkenheid van mensen met een migratieachtergrond in twee landen tegelijkertijd te duiden (Tsuda, 2012; Schlenker et al., 2017). Hierbij ligt de focus van deze actieve betrokkenheid vaak op politiek en sociaal vlak (Guarnizo, 2001; DeSipio, 2006; Levitt en Jaworsky, 2007; Basch, Schiller en Blanc, 1994). Een andere omschrijving is dat inburgering in het ene land tegelijkertijd kan bestaan met de binding met het land van herkomst (Levitt en Schiller, 2004; Sunier, et al., 2016).

Mensen kunnen zich identificeren met meerdere gemeenschappen en dus verbondenheid voelen met meerdere gemeenschappen of landen (Dagevos, et al., 2022; Slooman, 2018; Schlette et al., 2024). Dit eerste wordt ook wel een meervoudige identiteit genoemd en het tweede wordt vaak aangeduid met de term *sense of belonging*. Volgens de theorie van Berry en collega's (2006) spelen twee componenten een rol voor personen met een meervoudige identiteit, namelijk zowel het behoud van de identiteit en cultuur behorende bij hun achtergrond, als de participatie in en betrokkenheid en identificatie met de bredere samenleving. Deze componenten verenigen personen met een meervoudige identiteit op verschillende manieren in hun zelfbeeld, afhankelijk van de maatschappelijke context. Zo beargumenteren de onderzoekers dat personen met een meervoudige identiteit deze vaak met elkaar integreren (Berry et al., 2006). Verkuyten en Martinovic (2012a) onderscheiden daarbij twee varianten:

1. Een gemengde of samengesmolten identiteit, waarin beide groepsidentificaties, i.e. met de achtergrond en bredere samenleving, samengevoegd worden; of
2. Als een afwisselende identiteit, waarin sprake is van vloeiende bewegingen tussen groepsidentificaties, afhankelijk van de context van interactie en situationele vereisten (Verkuyten en Martinovic, 2012a).

De tweede variant wordt vaak theoretisch geduid aan de hand van het begrip alternatie (Phinney et al, 2001). Dit begrip duidt de manier waarop mensen met een dubbele nationaliteit flexibel tussen verschillende culturele en nationale identiteiten kunnen schakelen, afhankelijk van de situatie. Ook in recente literatuur wordt besproken hoe mensen met een dubbele nationaliteit flexibel tussen verschillende identiteiten kunnen schakelen, afhankelijk van de context. Het benadrukt de dynamische aard van identiteit en de uitdagingen die mensen met meervoudige identiteiten tegenkomen in de context van veranderlijke sociale en culturele omgevingen (Brock, 2022).

Om een meervoudige identiteit te adopteren, hoeven de verschillende groepsidentificaties niet even sterk te zijn (Verkuyten en Martinovic, 2012a; Fleischmann en Verkuyten, 2016). Uit het onderzoek van Zhang en collega's (2018), dat in Nederland is uitgevoerd, blijkt dat mensen die zich sterk met beide deelidentiteiten identificeren een hogere levenstevredenheid hebben, minder symptomen van depressie en minder eenzaamheid, dan mensen die dat minder doen of zich enkel identificeren met één nationale identiteit. Het hebben van een sterke meervoudige identiteit compenseert dan ook de stress en het identiteitsconflict dat daardoor kan ontstaan (Zhang et al., 2018, zie volgende paragrafen). Ten slotte tonen Fleischmann en Op de Weegh (2022) in hun onderzoek aan dat vooral de emotionele bevestiging die een meervoudige identiteit biedt invloed heeft op de positieve emoties van de betreffende personen.

Vera-Larrucea (2011) onderzocht de ervaringen van inwoners van Frankrijk en Zweden met een Turkse achtergrond. Hieruit bleek dat de dubbele nationaliteit meer een symbolische betekenis had voor tweede generatie inwoners met deze achtergrond dan stond voor een actief lidmaatschap van de Turkse staat. Er was een gevoel van behoren tot de Turkse gemeenschap, maar het grootste deel van de respondenten voelde zich meer deel van het land waar zij wonen, wat zich mede uitte in civiele participatie (Vera-Larruca, 2011).

3.4. Identity denial: uitsluiting en discriminatie

Een dubbele identiteit kan negatief beïnvloed worden door de omgeving. Ramos en collega's (2018) benadrukken dat het gevoel van verbondenheid niet altijd gepaard gaat met een gevoel van volledige inclusie. Het hebben van een dubbele identiteit maakt personen dan ook kwetsbaar voor *social identity threats*, oftewel dreigingen voor de sociale identiteit, en ontkenning van hun identiteit door zowel de etnische gemeenschap en bredere samenleving (Baysu et al., 2011; Cardenas et al., 2021). Het ontkennen of niet accepteren van iemands identiteit als een lid van een groep die van belang is voor het zelfbeeld van de betrokkene, wordt in de literatuur ook wel *dual identity denial* genoemd (Cardenas et al., 2021 Huynh et al., 2011; Huynh, 2013).

Zo kan in Nederland de identiteit van personen met een dubbele nationaliteit ontkend worden, zowel expliciet door het ontkennen van hun identiteit als zijnde 'Nederlands' omdat zij eveneens een andere identiteit met zich meedragen, als impliciet door het bevragen van hun verbondenheid en 'loyaliteit' aan Nederland (Cardenas et al., 2021). De identiteit van deze personen kan ook ontkend worden door het gebruik van bepaalde labels die hen als

'anders' markeren (Bélanger & Verkuyten, 2010; Verkuyten, 2018). Dit kan vervolgens invloed hebben op hun gevoel van verbondenheid met de samenleving (Simonsen, 2016), hun welzijn (Cardenas et al., 2021; Huynh et al., 2011). Het kan er ook voor zorgen dat zij het lastiger vinden om zichzelf Nederlands te voelen en als zodanig te presenteren (Omlo, 2011).

In de studie van Schlette en collega's (2024) werd onderzocht welke etniciteit jongeren aan hun klasgenoten met een migratieachtergrond (tweede generatie) toeschrijven en waarom. Hoewel 69% van de tweede generatie jongeren met een migratieachtergrond zichzelf met de nationale en etnische identiteit identificeerden, bleek slechts een aantal van hen (15%) te worden gezien als zowel Nederlands als persoon met een migratieachtergrond (dual identifier), terwijl de meesten alleen met hun migratieachtergrond werden geïdentificeerd (Schlette et al., 2024). Wanneer jongeren met een migratieachtergrond zichzelf voornamelijk of in hoge mate als Nederlands identificeerden, zagen zij andere jongeren met een migratieachtergrond sneller als *dual identifier* of als Nederlands (Schlette et al., 2024). Schlette en collega's (24) concluderen dat hun studie de bevindingen van Cardenas en collega's (2021) bevestigt dat jongeren met een migratieachtergrond haast niet als *dual identifier* gezien worden, en vaker met hun migratieachtergrond worden geïdentificeerd. Zij beamen dat het niet erkennen van de duale identificatie van jongeren met een migratieachtergrond onbedoeld kan leiden tot exclusie en identiteitsconflict, zoals beschreven door Albuja en collega's (2019, zie volgende paragraaf).

Uit het onderzoek van Ramos en collega's (2018) blijkt dat Spanjaarden die genaturaliseerd zijn ook een vorm van *identity denial* ervaren. Zij ervaren vaak dat ze anders worden behandeld door Spaanse inwoners zonder migratieachtergrond. Ze worden nog steeds gezien als "*outsiders*". Onderzoek van Fleischmann

en collega's (2019) toont aan dat volwassenen die frequent gediscrimineerd worden op basis van hun migratieachtergrond zich minder identificeren met de bredere samenleving, in dit onderzoek Duitsland. Dit leidt er eveneens toe dat zij zich meer identificeren met hun etnische achtergrond. Ook uit het onderzoek van Fleischmann en Verkuyten (2016) blijkt dat persoonlijk ervaren discriminatie verband houdt met een verminderde duale identificatie van personen met een migratieachtergrond. Dit komt met name doordat discriminatie een negatieve invloed heeft op hun nationale identificatie.

In de onderzoeken van Cheryan en Monin (2005) in Amerika komt naar voren dat witte Amerikanen Aziatisch-Amerikaanse gezichten minder als Amerikaans beoordelen dan witte Amerikaanse gezichten. Ook vinden zij dat Aziatisch-Amerikanen zichzelf even vaak als Amerikaans zien als witte Amerikanen, maar zich realiseren dat anderen hen niet zo zien (Cheryan & Monin, 2005). In een van de studies vinden deze auteurs dat de Amerikaanse identiteit van zowel Aziatisch- als Latijns-Amerikanen vaker ontkend wordt vanwege fysieke kenmerken en aannames over hun loyaliteit en afkomst, maar ook over hun taalvaardigheid. Ten slotte vinden de onderzoekers dat Aziatisch-Amerikanen hun Amerikaans-zijn proberen te bewijzen wanneer hun identiteit wordt bedreigd, door hun kennis van de Amerikaanse cultuur aan te tonen en hun deelname aan Amerikaanse gewoontes te benadrukken (Cheryan & Monin, 2005).

3.5. Meervoudige identiteit en sociale steun

Groepsidentificatie voorziet in een gevoel van gedeeld lidmaatschap in een groep, wat de basis is voor sociale steun en het vervullen van psychologische basisbehoeften (Vignoles, 2011; Zhang et al., 2018). Sociale steun kan eveneens de negatieve effecten van het ervaren van stress verminderen. Sociale steun wordt nader onderscheiden in vier categorieën (Haslam et al., 2005), namelijk:

- Emotionele steun, wat personen voorziet van een gevoel van acceptatie en waardigheid;
- Sociaal gezelschap, door affiliatie en contacten met anderen;
- Instrumentele steun, waaronder concrete hulp, materiële hulpbronnen en financiële hulp; en
- Informatieve steun, informatie die bruikbaar is voor het begrijpen van en omgaan met stressvolle gebeurtenissen, zoals discriminatie en uitsluiting.

Uit onderzoek van Haslam en collega's (2005) blijkt dat sociale steun (voornamelijk van familie en vrienden) een beschermende factor is in de relatie tussen sociale identificatie en stressfactoren en tevredenheid met het leven, en in de relatie tussen sociale identificatie en stress factoren gerelateerd aan werk en baantevredenheid. Omdat mensen met een meervoudige identiteit zich identificeren met meerdere groepen, betekent dit dat zij in principe toegang hebben tot meerdere sociale netwerken van steun, hoewel dit niet altijd het geval hoeft te zijn. De resultaten van het onderzoek van Zhang en collega's (2018) naar de psychologische aanpassing van personen met een migratieachtergrond onderschrijven dit. Hun identificatie met zowel Nederland als met hun migratieachtergrond biedt een brede basis voor sociale steun, welke voordelig is voor hun mentale gezondheid. Zij concluderen dan ook dat identificatie met meer groepen geassocieerd kan worden met een betere mentale gezondheid.

Ook Heo en Kim (2021) beamen in hun onderzoek naar de identiteitsontwikkeling van Koreaanse kinderen met een migratieachtergrond dat steun uit de sociale omgeving bij kan dragen aan de gevoelens van verbondenheid en acceptatie van kinderen in een gemeenschap. Eveneens stellen zij dat netwerken van sociale steun en discriminatie ervaringen bepalende factoren zijn voor het ontwikkelen van een meervoudige identiteit onder kinderen met een migratieachtergrond (Heo & Kim, 2021). Deze onderzoekers tonen aan dat steun vanuit de familie, een positieve perceptie van het kind ten opzichte van beide ouders, steun van volwassenen op school en binnen de gemeenschap, bijdragen aan een hogere mate van Koreaanse nationale identificatie onder kinderen met een migratieachtergrond.

Daarnaast hebben Albuja en collega's (2019) onderzoek gedaan naar 'identiteitsautonomie', in hoeverre identiteiten verenigbaar zijn met elkaar, en naar sociale verbondenheid onder Amerikanen met een biraciale of biculturele achtergrond. De resultaten tonen aan dat Amerikanen met een dergelijke achtergrond die uitdagingen ondervonden met betrekking tot hun Amerikaanse of witte identiteit, minder vrijheid voelden om te kiezen hoe zij zich identificeren (Albuja et al., 2019). Ze ervoeren meer conflict tussen hun identiteiten, wat samenhang met meer depressieve symptomen en stress. Deze resultaten houden in dat, wanneer Amerikanen met een biraciale of biculturele achtergrond ontkenning van de Amerikaanse nationaliteit ervaren, zij zich minder sociaal verbonden voelen, en dat dit leidt tot een verminderde mentale gezondheid (Aljuha et al., 2019).

3.6. Samenvattende conclusie

Het hebben van een nationaliteit is een fundamenteel en universeel mensenrecht dat eveneens toegang geeft tot andere rechten in een land. Het is essentieel voor de identiteit van individuen en zelfexpressie en verbindt hen met een gemeenschap en land. Zonder nationaliteit zijn personen dan ook kwetsbaar voor staatloosheid, discriminatie, uitsluiting en schending van andere fundamentele mensenrechten. In de literatuur wordt het hebben van een dubbele nationaliteit aangehaald als een mensenrecht dat individuen in staat stelt tot duaal burgerschap en meervoudige zelfexpressie, gepaard aan de mogelijkheid om volledig deel te nemen aan het sociale, economische en politieke leven in beide landen, en toegang tot werk, onderwijs en sociale voorzieningen. Aan de andere kant brengt het hebben van een dubbele nationaliteit soms ook complicaties met zich mee: het kan leiden tot juridische en administratieve problemen, vooral wanneer de rechten en plichten die voortkomen uit de verschillende nationaliteiten met elkaar in conflict zijn. Ook gedeelde nadelen zoals dubbele belasting, visa, reizen en dienstplicht worden benoemd.

Voor mensen met een dubbele nationaliteit kan verbondenheid en loyaliteit richting zowel het land van herkomst als de bredere samenleving naast elkaar bestaan. Dit fenomeen wordt ook wel *simultaneity* genoemd. Vaak speelt ook een wisselende identiteit, waarin sprake is van vloeiende bewegingen tussen groepsidentificaties, afhankelijk van de context van interactie en situationele vereisten (Verkuyten en Martinovic, 2012a). Dit wordt vaak theoretisch geduid aan de hand van het begrip alternatie (Phinney et al, 2001, Brock, 2022). Dit gaat over de manier waarop mensen met een dubbele nationaliteit flexibel tussen verschillende culturele en nationale identiteiten kunnen schakelen. Dit

concept benadrukt de dynamische en contextuele aard van identiteit, waarbij zij zich aanpassen aan verschillende sociale en culturele omgevingen.

Ook kunnen mensen met een dubbele nationaliteit zich identificeren met meerdere gemeenschappen en dus verbondenheid voelen met meerdere gemeenschappen of landen, wat kan resulteren in een 'duale' of meervoudige identiteit. Deze kan positieve effecten hebben op het welbevinden van personen en hen toegang bieden tot meerdere sociale netwerken voor steun. Daarentegen kan het hebben van een duale identiteit hen ook kwetsbaar maken voor de ontkenning van een van hun deelidentiteiten en uitsluiting, ook wel *dual identity denial* genoemd. Ontkenning van iemands identiteit, uitsluiting en discriminatie kunnen negatieve effecten hebben op het welbevinden van personen en op hun identificatie met het land van verblijf.

Deze bevindingen onderstrepen dat het hebben van meerdere nationaliteiten positieve en negatieve gevolgen kan hebben voor mensen. Het kan gevoelens van verbondenheid vergroten, zorgen voor betere psychologische aanpassing, maar deze positieve effecten kunnen ook getemperd worden door ervaringen van uitsluiting en discriminatie. Het is dus belangrijk om te erkennen dat dubbele nationaliteit zowel een bron van kracht als kwetsbaarheid kan zijn, afhankelijk van hoe mensen door de samenleving worden ontvangen.

4. Resultaten vragenlijst

In dit hoofdstuk beschrijven we het kwantitatieve deel van dit onderzoek, waarin we participanten hebben gevraagd naar hun ervaringen met het hebben van een dubbele nationaliteit. We richten ons specifiek op mensen met zowel de Nederlandse nationaliteit als die van Turkije, Marokko, China, Eritrea, Iran of Syrië. De uitkomsten van het onderzoek bespreken we in dit hoofdstuk.

4.1. Achtergrondkenmerken participanten

De leeftijd van de participanten loopt uiteen: 15-24 jaar (15%), 25-34 jaar (18%), 35-44 jaar (35%), 45-54 jaar (21%), 55-64 jaar (8%) en 65 jaar en ouder (4%). Ook de afgeronde opleiding varieert onder de participanten; basisschool (3%), vmbo (10%), havo/vwo (6%), hbo (28%), wo (22%), anders (4%) en geen educatie (afgerond) (4%). Te zien is kortom dat de helft van de participanten theoretisch is opgeleid; bijna een kwart is praktisch opgeleid (mbo 24%).

De voornaamste reden voor migratie van de participant zelf en diens (groot) ouder(s) is werk (66%). In mindere mate gaat het om familiehereniging (14%), onveilige situatie in land van herkomst (6%), onbekend (4%) of anders (11%).

Leefgebieden

In de vragenlijst hebben we ons gericht op zeven belangrijke domeinen in het leven, ofwel leefgebieden, op basis van de [leefgebiedenwijzer](#).

Werk en activiteiten: besteding van de dag. Denk hierbij aan (betaald of onbetaald) werk, het volgen van een opleiding of scholing. Maar ook aan activiteiten in de vrije tijd, zoals culturele, politieke en sportactiviteiten.

Wonen: de plek waar iemand vast of voor een langere tijd verblijft. Naast de huisvesting gaat het ook om de bredere woonomgeving, zoals de wijk/buurt en voorzieningen in de buurt zoals openbaar vervoer, ontspanningsmogelijkheden en winkels.

Financiën: inkomsten en uitgaven/kosten. Denk ook aan waar men precies geld aan uitgeeft (de beslissingen die iemand hierover neemt) en hoe er wordt bij gehouden wat er in- en uitgaat. Maar ook aan bijvoorbeeld financiële zorg voor anderen.

Sociale relaties: opbouwen en onderhouden van (vrijwillige en onvrijwillige) relaties. Het gaat om contacten met bijvoorbeeld vrienden, familie, partners, collega's en buurtgenoten. Maar ook om contact met onbekenden.

Zingeving: zoeken naar betekenis in het leven. Het gaat erom dat iemand het leven zo inricht dat het bij de wensen van die persoon past. Denk hierbij aan motivaties, dromen en verlangens. Maar ook aan cultuur en waarden, spiritualiteit en geloof. Het gaat daarom ook over iemands eigen identiteit.

Lichamelijke gezondheid: de lichamelijke conditie en mogelijkheid om dagelijkse activiteiten uit te voeren. Hoe gezond voelt iemand zich lichamelijk? Zijn er bijvoorbeeld pijntjes, ziekten en aandoeningen die dagelijkse activiteiten in de weg staan? Eet iemand gezond, doet iemand aan sport en kan een persoon voor zichzelf zorgen?

Psychische gezondheid: de mentale conditie en mogelijkheid om te gaan met uitdagingen in het dagelijks leven. Het gaat om mate van tevredenheid, geluk en kwaliteit van leven, evenals van stress, angst of somberheid.

4.2. Ervaringen met het hebben van een dubbele nationaliteit

Aan de participanten is gevraagd hoe de dubbele nationaliteit deze leefgebieden beïnvloedt. Zij konden hun antwoord geven op een schaal van 1 (erg vervelend) tot 5 (erg prettig). Daarnaast was er de mogelijkheid om de optie ‘weet ik niet’ te selecteren. Voordat er naar de specifieke leefgebieden werd gekeken, is aan de participanten gevraagd hoe zij het hebben van een dubbele nationaliteit in het algemeen ervaren. De meerderheid blijkt deze als de dubbele nationaliteit neutraal (niet vervelend/niet prettig te ervaren, (39%), gevolgd door participanten die het als prettig (29%) of erg prettig (25%) ervaren. Slechts een klein percentage ervaart het als vervelend (3%) of erg vervelend (2%). Ook kijkend naar de verschillende leefgebieden blijken de meeste participanten het hebben van een dubbele nationaliteit als niet vervelend en niet prettig te ervaren. De andere participanten zien het over het algemeen vaker als (erg) prettig dan als (erg) vervelend. In figuur 4.1 is een volledig overzicht te vinden van hoe de participanten het hebben van een dubbele nationaliteit ervaren per leefgebied.

Tabel 4.1 Algemene ervaringen dubbele nationaliteit en per leefgebied

	Algemeen	Werk of andere activiteit	Wonen	Financiën
Erg vervelend	2%	3%	3%	0%
Vervelend	3%	6%	4%	6%
Niet vervelend/ Niet prettig	39%	51%	56%	59%
Prettig	29%	19%	16%	11%
Erg prettig	25%	3%	3%	4%
Weet ik niet	3%	19%	19%	21%

	Sociale relaties	Zingeving	Lichamelijke gezondheid	Psychische gezondheid
Erg vervelend	1%	3%	3%	4%
Vervelend	2%	4%	2%	8%
Niet vervelend/ Niet prettig	45%	36%	56%	49%
Prettig	27%	27%	15%	16%
Erg prettig	12%	22%	5%	6%
Weet ik niet	14%	8%	20%	16%

De algemene ervaring van participanten met het hebben van een dubbele nationaliteit hangt (significant) positief samen met vrijwel alle verschillende leefgebieden. Wanneer iemand het hebben van een dubbele nationaliteit in het algemeen als prettig (of als vervelend) ervaart, geldt dit doorgaans ook voor de

ervaring hiervan in de verschillende leefgebieden. Een uitzondering vormt het leefgebied 'wonen', dat weliswaar positief, maar niet significant samenhangt met de algemene ervaring van het hebben van een dubbele nationaliteit. Dit betekent dat sommige participanten het leefgebied 'wonen' positief koppelden aan hun dubbele nationaliteit. In hoofdstuk 5 zullen we deze positieve ervaringen beschrijven.

Opvallend is dat respondenten, vergeleken met hun algemene ervaring van de dubbele nationaliteit, vaker aangeven niet te weten welke rol deze speelt binnen de verschillende leefgebieden. Mogelijk komt dit doordat een dubbele nationaliteit in deze contexten geen duidelijke rol van betekenis speelt voor de respondenten, of omdat het voor hen lastig te duiden is in welke leefgebieden hun dubbele nationaliteit of identiteit een belangrijke rol speelt. Tijdens de interviews (zie hoofdstuk 5) hebben we op een gedetailleerder niveau .

Verschillen tussen leefgebieden

Tussen de verschillende leefgebieden zijn (significante) verschillen zichtbaar in hoe participanten het hebben van een dubbele nationaliteit ervaren. Gemiddeld wordt deze ervaring het meest positief beoordeeld op het gebied van sociale relaties en zingeving, in vergelijking met andere leefgebieden. Ook dit hebben de onderzoekers als aandachtspunt voor de interviews meegenomen (zie hoofdstuk 5).

De rol van persoonskenmerken

Wanneer wordt gekeken naar verschillende persoonskenmerken van de participanten, blijkt er geen verband te zijn tussen leeftijd, geslacht en opleidingsniveau enerzijds en de algemene ervaring van het hebben van een dubbele nationaliteit anderzijds. Deze persoonskenmerken lijken ook weinig invloed te hebben

op hoe participanten het hebben van een dubbele nationaliteit ervaren in de verschillende leefgebieden. Uitzonderingen vormen de leefgebieden sociale relaties en zingeving, waar geslacht en opleidingsniveau (significant) mee samenhangen: vrouwen ervaren het hebben van een dubbele nationaliteit op deze leefgebieden positiever dan mannen. Daarnaast geldt: hoe theoretischer geschoold participanten zijn, des te positiever zij het hebben van een dubbele nationaliteit ervaren in sociale relaties en zingeving. De rol van de reden tot migratie leverde in dit onderzoek geen significante resultaten op.

4.3. Het ervaren van sociale steun

Wij willen ook onderzoeken in hoeverre het hebben van een dubbele nationaliteit bijdraagt aan de sociale steun die iemand ontvangt, waarbij we onderscheid maken naar emotionele, informatieve en praktische steun.

Eerst hebben we gevraagd in hoeverre het hebben van een dubbele nationaliteit in het algemeen bijdraagt aan de ontvangen steun in het leven. Vervolgens hebben we onderzocht hoe de dubbele nationaliteit van invloed is op sociale steun binnen de verschillende leefgebieden.

In het algemeen speelt de dubbele nationaliteit voor de meeste participanten een rol op het gebied van sociale steun. De mate waarin dit het geval is varieert. Voor 31% van de participanten geldt dit soms, voor 15% zelden, voor 10% vaak en voor 6% altijd. Hier tegenover staat dat 36% van de participanten geen verband ziet met sociale steun. In figuur 4.2 is een overzicht te vinden van de uitkomsten voor de verschillende leefgebieden. Op de leefgebieden wonen en financiën geeft het grootste deel van de participanten aan nooit sociale steun

te ervaren als gevolg van het hebben van een dubbele nationaliteit. Voor de leefgebieden werk en andere activiteiten, lichamelijke en psychische gezondheid ervaart iets meer dan de helft van de participanten in verschillende mate sociale steun vanwege het hebben van een dubbele nationaliteit. Het aandeel participanten dat hierdoor sociale steun ervaart is groter voor de leefgebieden sociale relaties en zingeving.

Tabel 4.2 Algemene ervaringen sociale steun en per leefgebied

	Algemeen	Werk of andere activiteiten	Wonen	Financiën
Nooit	36%	49%	57%	56%
Zelden	15%	18%	12%	14%
Soms	31%	20%	19%	20%
Vaak	10%	6%	6%	6%
Altijd	6%	4%	3%	3%
Weet ik niet	4%	4%	3%	3%

	Sociale relaties	Zingeving	Lichamelijke gezondheid	Psychische gezondheid
Nooit	34%	36%	48%	46%
Zelden	13%	14%	11%	13%
Soms	26%	23%	20%	20%
Vaak	20%	22%	15%	18%
Altijd	5%	6%	3%	3%
Weet ik niet	4%	1%	4%	2%

Tussen de rol van de dubbele nationaliteit bij het ontvangen van sociale steun in het algemeen en in de verschillende leefgebieden is een significante positieve correlatie gevonden: wanneer er in het algemeen meer sociale steun wordt ervaren door het hebben van een dubbele nationaliteit, geldt dit ook voor de sociale steun in de verschillende leefgebieden.

Verschillen tussen leefgebieden

De mate waarin participanten sociale steun ervaren doordat zij een dubbele nationaliteit hebben, verschilt (significant) tussen de verschillende leefgebieden. Het opvallendste resultaat zien we bij sociale relaties: op dat gebied ervaren participanten relatief veel sociale steun. Ook is het verband sterk voor het gebied zingeving.

De rol van persoonskenmerken

Er is geen (significante) samenhang te zien tussen de persoonskenmerken van de participanten (geslacht, leeftijd en opleidingsniveau) en de mate waarin zij sociale steun ervaren vanwege het hebben van een dubbele nationaliteit. Dit geldt zowel voor het ervaren van deze sociale steun in het algemeen als voor in de verschillende leefgebieden.

4.4. Samenvattende conclusie

Voor de meeste participanten lijkt het hebben van een dubbele nationaliteit een neutrale rol te spelen in het dagelijks leven, wat betekent dat zij dit niet als vervelend en niet als prettig ervaren. Wanneer er wel een verband is, is de ervaring overwegend prettig, met name op de leefgebieden sociale relaties en

zingeving. Dit waren aanknopingspunten om op door te vragen in de verdiepende interviews (zie hoofdstuk 5).

Verder lijkt er weinig verband met persoonskenmerken, op enkele uitzonderingen na. Zo ervaren vrouwen het hebben van een dubbele nationaliteit als prettiger dan mannen op het gebied van sociale relaties en zingeving. Daarnaast geldt dat hoe theoretischer participanten zijn opgeleid, hoe positiever zij het hebben van een dubbele nationaliteit ervaren binnen deze twee gebieden. Bij de interviews konden we op deze twee deelgebieden verdiepende vragen stellen om zo meer zicht te krijgen op de motivering van de participanten.

De meeste participanten ervaren, in verschillende mate, sociale steun in het dagelijks leven door het hebben van een dubbele nationaliteit. Deze steun wordt in hogere mate ervaren op de leefgebieden sociale relaties en zingeving, en in mindere mate op de gebieden wonen en financiën.

5. Het persoonlijke verhaal over dubbele nationaliteit en identiteit achter de cijfers

5.1. Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de interviews met Nederlanders met een dubbele nationaliteit uiteengezet. Eerst wordt ingegaan op de achtergrondkenmerken en migratiegeschiedenis van participanten. Vervolgens besteden we aandacht aan de dubbele nationaliteit van participanten en hoe dit verweven is met hun identiteit. Daarna richten wij ons op de identificatie van participanten en gevoelens van verbondenheid en wat daarbij van invloed is. Verder wordt per leefgebied gekeken naar de rol die de dubbele nationaliteit, identiteit en steun hierbij inneemt.

Het is van belang om op voorhand te benoemen dat onderwerpen als het hebben van een dubbele nationaliteit en een duale of meervoudige identiteit in de interviews door elkaar heen lopen, omdat deze eveneens in de realiteit verweven zijn voor de participanten. Hiermee bedoelen we dat participanten hun ‘paspoorten’ en ‘verschillende identiteiten’ niet zo strikt steeds scheiden. Dubbele nationaliteit en meervoudige identiteit verschillen natuurlijk als theoretische begrippen behoorlijk van elkaar, maar liepen in de hoofden van de participanten sterk door elkaar heen en dat merkten de onderzoekers tijdens de interviews. De onderzoekers hanteren om deze redenen zoveel mogelijk de door de participanten gebruikte spreektaal. Het bleek uiteindelijk lastig deze twee theoretische begrippen geïsoleerd van elkaar te bespreken. In het huidige

hoofdstuk worden de ervaringen met het hebben van een dubbele nationaliteit en een meervoudige identiteit dan ook vaak gezamenlijk besproken.

5.2. Achtergrondkenmerken en migratiegeschiedenis

Voor dit onderzoek hebben wij interviews gehouden met vijftien participanten. Zeven daarvan identificeren zich als man, zes als vrouw, en van twee participanten is het onduidelijk hoe zij zichzelf identificeren. Dertien participanten geven aan in bezit te zijn van een dubbele nationaliteit. Eén participant vertelt diens paspoort van het land van herkomst te hebben laten verlopen:

“ *Waarom zou je twee paspoorten in het bezit hebben? Ik loop dan met twee paspoorten terwijl ik me Nederlands voel. Ik wil dat niet.*” (Participant 5).

Eén andere participant geeft aan diens nationaliteit van het land van herkomst te hebben moeten opgeven. Acht van de geïnterviewden hebben een Marokkaanse achtergrond, vier hebben een Turkse achtergrond, twee een Eritrese achtergrond en één een Chinese achtergrond.

De meeste participanten, met name met een Turkse of Marokkaanse migratieachtergrond, geven aan dat hun ouders naar Nederland zijn gemigreerd en

zelf in Nederland zijn geboren (vijf van de vijftien), of door gezinshereniging naar Nederland gemigreerd zijn (vier van de vijftien). Twee andere participanten geven aan gevlucht te zijn uit het land van herkomst, en twee andere participanten geven aan met/voor diens partner naar Nederland te zijn gemigreerd. Eén participant geeft aan voor werk of studie naar Nederland te zijn gemigreerd, en één andere participant geeft aan vanwege diens interesse in de Westerse cultuur naar Nederland te zijn gemigreerd.

De meeste participanten geven aan bij tijd en wijle voor zowel familie die nog in het land van herkomst woont, als voor vakantie, terug te gaan naar het land van herkomst. Sommigen gaan alleen voor familiebezoek, of om hun kinderen kennis te laten maken met het land van herkomst of vrienden te zien. Een participant geeft aan niet terug te gaan naar het land van herkomst omdat hij/zij gevlucht is. Sommige respondenten bezoeken het land van herkomst nog maar weinig, anderen geregelder. De meesten vertellen vroeger het land van herkomst meer te hebben bezocht dan zij tegenwoordig doen. Zo schetst een van de participanten:

“Vroeger, in de jaren 90, gingen we om het jaar en dan altijd in de zomer 6 tot 8 weken. Daarna werd het wat minder. Toen de euro werd ingevoerd, werd het financieel wat moeilijker voor mijn ouders om wat vaker te gaan. Daarom gingen we het ene jaar wel, soms twee jaar niet, en daarna een jaar wel. Ik, persoonlijk, ga er niet meer zo vaak naartoe.” (Participant 12)

Redenen voor minder frequent bezoek zijn bijvoorbeeld dat er minder familie in het land van herkomst woont of familieleden zijn overleden, en/of dat zij een ander vakantieland prefereren.

5.3. Dubbele nationaliteit en identiteit verweven

De meeste participanten geven aan dat zij hun dubbele nationaliteit over het algemeen als ‘neutraal’ ervaren en er in Nederland geen problemen mee hebben. Een deel geeft aan zowel de voordelen als nadelen in te zien van het hebben van een dubbele nationaliteit. Voordelen die zij noemen zijn met name financieel-administratieve en/of bureaucratische voordelen, bijvoorbeeld bij het doen van investeringen of het afsluiten van een verzekering of lening in het land van herkomst, zoals voor een overlijdensverzekering of vastgoed. Ook is het voordeliger om een erfenis te regelen:

“Met een Marokkaans paspoort ben je bekend bij de autoriteiten, dat maakt het allemaal wat makkelijker.” (Participant 3).

Daarnaast hoeft je geen visum aan te vragen voor het reizen naar het land van herkomst, heb je er stemrecht en kan je trouwen voor het consulaat, benoemen een aantal participanten. Ook stellen een aantal participanten dat het hebben van een Nederlands paspoort voordelig is voor reizen.

Nadelen die participanten noemen van het hebben van een dubbele nationaliteit zijn bijvoorbeeld dat je in sommige landen nog steeds dienstplichtig bent, en dit zou moeten afkopen indien je niet in dienst wil gaan, of dat je brieven krijgt van politieke partijen in het land van herkomst. Ook beschrijven enkele participanten dat een scheiding aanvragen moeilijker is en langer duurt wanneer je voor het consulaat van het land van herkomst getrouwd bent, wat kan leiden tot huwelijksdwang. Een participant vertelt bijvoorbeeld dat diens scheidingsprocedure in Turkije nu al vijftien jaar loopt. Dit is wetgeving waar de Nederlandse overheid niet veel aan kan veranderen. Daarnaast noemen

enkele participanten dat familieleden die niet de nationaliteit van het land van herkomst dragen soms niet erkend worden als erfgenamen door de overheid aldaar bij overlijden van een familielid, en dus geen aanspraak kunnen maken op de erfenis. Een participant laat ten slotte weten

“ *Maar in Marokko heb ik soms wel last van mijn Nederlandse nationaliteit. Als je bijvoorbeeld wordt aangehouden, moet je smeergeld betalen voordat je dingen voor elkaar kan krijgen.*” (Participant 12).

Daarnaast benoemen een aantal participanten dat de dubbele nationaliteit wordt geproblematiseerd, met name in de Nederlandse politiek. Dit gebeurt bijvoorbeeld vanuit rechtspolitieke hoek, met name rondom het integratiedebat. Dit debat leefde afgelopen jaar wederom op na de rellen in Amsterdam na de voetbalwedstrijd tussen Ajax en Maccabi Tel Aviv.¹⁵ Een van de participanten omschrijft hierbij wat voor invloed dit op hem heeft:

“ *De recente ontwikkelingen [ed.: in het politieke klimaat] maken de situatie voor mij wel lastiger. [...] Dit is hierdoor voor mij een heel verwarrende tijd. De overhand die de PVV en de BBB hebben sinds de laatste verkiezingen zijn erg problematisch. Racisten heb je overal. Die zijn er gewoon. Maar de overhand van hen in het kabinet. [...] Hoe de politiek hiermee [ed.: de rellen naar aanleiding van de voetbalwedstrijd [tussen Ajax en Maccabi Tel Aviv] aan de haal gaat, het is verschrikkelijk. In de politiek begint ook de discussie weer over integratie. Het lijkt wel een regressie naar de jaren negentig. Er zijn zoveel verschrikkelijke gebeurtenissen in de wereld op het moment, en dan vindt ons kabinet het gebrek aan integratie het probleem.*” (Participant 4)

15 Zie: <https://nos.nl/artikel/2543662-onrustig-in-centrum-amsterdam-na-wedstrijd-ajax-maccabi>

Een deel van de participanten benoemt daarnaast een nadeel dat eerder te maken lijkt te hebben met hun migratieachtergrond dan specifiek met de dubbele nationaliteit: dat zij soms niet als Nederlander worden gezien of geaccepteerd. Een voorbeeld:

“ *Veel Marokkaanse Nederlanders hebben geen Marokkaanse nationaliteit, maar ervaren discriminatie gebaseerd op hoe ze eruitzien, hun ‘buitenlandse’ uiterlijk of hun naam. Dus de dubbele nationaliteit is niet het probleem, dat is onzichtbaar.*” (Participant 2)

Volgens deze participant heeft het ervaren gebrek aan acceptatie met name te maken met hun zichtbare kenmerken als persoon met een migratieachtergrond. Volgens een andere participant maakt het dan ook niet uit of je de Marokkaanse nationaliteit als Nederlands staatsburger behoudt of afstaat:

“ *Ik zie er Marokkaans uit. Mensen zien mij toch als Marokkaanse, met of zonder Marokkaans paspoort. [...] Ik kan wel zeggen ‘Ik sta mijn Marokkaanse nationaliteit af en behoud alleen de Nederlandse’, maar mensen zien toch wel dat ik een Marokkaanse afkomst heb. Dat speelt wel echt een rol. [...] Wil ik volledig Nederlands zijn, dan moet[en] ik en andere[n] geaccepteerd worden.*” (Participant 3)

De ervaringen van deze participanten kunnen geduid worden aan de ontkenning of afwijzing van hun identiteit als lid van de Nederlandse samenleving (zie ook literatuurstudie en volgende paragraaf; Cardenas et al., 2021 Huynh et al., 2011; Huynh, 2013). Het gaat dus bij de ervaren houding vanuit de samenleving vooral om de verbonden deelidentiteiten aan een nationaliteit. Een van de participanten legt het belang hiervan voor hemzelf zo uit:

“ Je voelt je zonder papiertje óók Eritreeër. Dat is mijn identiteit, een papiertje zal het niet veranderen.” (Participant 14).

5.4. Identificatie en behoren tot een gemeenschap (sense of belonging)

Omdat nationaliteit verweven is met identiteit, hebben de participanten niet alleen een dubbele nationaliteit, maar tevens een duale of meervoudige identiteit: mensen met een dubbele nationaliteit kunnen zich identificeren en verbonden voelen met meerdere gemeenschappen of landen (zie ook literatuurstudie; Dagevos et al., 2022; Slootman, 2018; Schlette et al., 2024). Daarom is in de interviews stilgestaan bij hoe de participanten zich identificeren en verbondenheid ervaren.

De onderlinge verschillen blijken groot. Zo vertelt n van de geïnterviewden zich voor 90 procent Nederlander te voelen, maar omdat hij is opgegroeid en naar school is geweest in Marokko zal dit altijd onderdeel van hem blijven. Een andere participant laat weten het gevoel te hebben nergens thuis te horen of juist in beide landen: in Turkije wordt hij aangesproken als Nederlander, maar in Nederland voelt hij zich juist weer Turks. Ditzelfde wordt ook door andere participanten benoemd:

“ Als Nederlander doe ik overal aan mee, en voel ik me Nederlands. In Eritrea voel ik me ook Eritreeër. Je hebt momenten dat je je beide voelt, maar ook dat je je beide niet voelt.” (Participant 14).

Weer een andere participant schetst dat er in haar jeugd een verschil was tussen haar identiteit thuis en buitenshuis:

“ Ik ben Marokkaans en Nederlands. Vroeger merkte ik wel een verschil. Toen ik vroeger thuiskwam [ed.: van school] merkte ik wel echt dat dat een andere wereld was dan buitenshuis. Mijn ouders waren gastarbeiders en spraken geen Nederlands, stuurden geld terug naar Marokko en wilden eigenlijk zelf ook terug naar Marokko. Maar buiten huis was het anders met vrienden en vriendinnen, dat was wel echt een verschil.” (Participant 3)

Deze voorbeelden laten zien dat personen met een dubbele of meervoudige identiteit hun identificatie met Nederland en met het land van herkomst op verschillende manieren verenigen in hun zelfbeeld, wat in lijn is met het onderzoek van Berry en collega's (2006). Het laatste fragment toont eveneens aan dat in sommige gevallen sprake is van 'alternatie', waarbij de identiteit van de participant als 'Marokkaans' belangrijker is thuis en de identiteit als 'Nederlands' belangrijker is buitenshuis. Ook de literatuur laat zien dat iemands identiteitskeuze afhankelijk kan zijn van de context van interactie en situationele eisen (Verkuyten & Martinovic, 2012a).

Uit de interviews blijkt dat de mate van verbondenheid met Nederland en met het land van herkomst per participant verschilt. Een deel van de participanten geeft aan zich, in meer of mindere mate, met zowel Nederland als het land van herkomst verbonden te voelen, terwijl anderen zich meer verbonden voelen met Nederland of met het land van herkomst. Factoren die zijn vooral het delen van normen en waarden en hebben van sociale contacten, zoals familie en vrienden, met Nederlanders dan wel mensen met dezelfde migratieachtergrond. Een aantal participanten noemt daarnaast zich voornamelijk

verbonden te voelen met Nederland omdat zij hier zijn opgegroeid, hier gestudeerd of gewerkt hebben en participeren in de samenleving. Zo vertelt één van de participanten zich voor 80 procent verbonden te voelen met Nederland door diens dagelijkse bezigheden en voor 60 procent met zijn Turkse achtergrond. Volledige aansluiting bij Nederland kan de geïnterviewde niet vinden:

“ De ontbrekende twintig procent in Nederland, dat is een gevoel. Ik merk dit vooral met werk of in een omgeving waar groepen mensen bij elkaar komen. Ik merk dan dat er een bepaalde norm heerst over hoe mensen met elkaar omgaan, waar ik me dus voor tachtig procent bij thuis voel en twintig procent niet. Ik heb het gevoel buiten die norm te vallen. Op werk is dat dus, maar ook in bepaalde sociale kringen. Als iedereen Nederlands is, dan voel ik een soort van spanning. Ik kan dan niet volledig de aansluiting vinden.” (Participant 9)

De ervaring van ‘buiten de norm vallen’ heeft dus ook invloed op in hoeverre participanten zich verbonden voelen met de Nederlandse samenleving. Een van de andere participanten, die zegt zich volledig verbonden te voelen met zowel Nederland als zijn Marokkaanse achtergrond, heeft niettemin het gevoel vanwege zijn Marokkaanse achtergrond over één kam geschoren te worden.

Een deel van de participanten geeft aan soms noch te worden beschouwd als onderdeel van de Nederlandse samenleving, noch van het land van herkomst of de gemeenschap uit het land van herkomst in Nederland. Dit heeft volgens hun invloed op hun gevoelens van verbondenheid en acceptatie. Verschillende participanten vertellen zowel in Nederland als in het land van herkomst vaak als ‘anders’ of ‘buitenlander’ te worden gezien. Een van de participanten geeft hiervan een sprekend voorbeeld:

“ Op straat word ik soms geconfronteerd. Mensen die mij niet kennen, zien mij gewoon niet als Nederlands. Dit komt vooral door mijn uiterlijk, je ziet het meteen. Ik woon al 35 jaar in Nederland, maar er blijft een groep mij niet zien als Nederlands. Het is pijnlijk als je heel graag wil, maar gewoon niet zo gezien wordt. [...] Ik denk anders dan de meeste van mijn landgenoten want ik ben huisvader. Ik werk thuis en doe veel huishoudelijke taken, mijn vrouw werkt fulltime. In Marokkaanse kringen word ik niet gezien als man. Dan zeggen ze ‘Dat is niet een echte Marokkaanse man’. [...] In Marokko word ik niet gezien als Marokkaan en in Nederland niet als Nederlands.” (Participant 7)

Dit komt overeen met wat in de literatuur *dual identity denial* genoemd wordt: het ontkennen of niet accepteren van iemands identiteit als een lid van een bepaalde groep die van belang is voor het zelfbeeld van een persoon (Cardenas et al., 2021 Huynh et al., 2011; Huynh, 2013). In het fragment hierboven en in eerdere voorbeelden is te zien dat *dual identity denial* zowel plaatsvindt vanuit de etnische gemeenschap als de bredere samenleving, zoals beschreven door Baysu en collega’s (2011) en Cardenas en collega’s (2021). In de interviews komt tevens naar voren hoe deze vorm van ontkenning en uitsluiting invloed kan hebben op gevoelens van verbondenheid en acceptatie in de samenleving (Simonsen, 2020). Hierdoor kan het zijn dat personen met een dubbele identiteit het lastiger vinden om zichzelf Nederlands te voelen en zo te presenteren (Omlo, 2011).

5.5. Nationaliteit, identiteit en sociale steun

In de interviews is met participanten besproken in hoeverre zij over het algemeen sociale steun ervaren, door wie deze steun verleend wordt, in welke vorm en of zij behoeften hebben aan steun, onder andere van de Nederlandse overheid. Een groot deel van de participanten vertelt zich gesteund te voelen door hun directe omgeving, waaronder hun familie, vrienden en kennissen. Dit betreffen zowel personen uit de eigen etnische gemeenschap als daarbuiten, zoals vriend(inn)en met andere achtergronden. Het gaat daarbij vooral om emotionele steun en sociale contacten, in lijn met eerder onderzoek (Haslam et al., 2005). Zo vertelt een participant dat de Eritrese gemeenschap op zichzelf al een vorm van steun is, en schetst een andere participant voornamelijk steun te ervaren van een vriendin die ook een Marokkaanse achtergrond heeft en een soortgelijk beroep uitoefent.

Een aantal participanten geeft ook aan zich gesteund te voelen in Nederland, in het algemeen of door de overheid. Een participant meent bijvoorbeeld dat de Nederlandse overheid veel ondersteuning biedt bij integratie door middel van verschillende programma's, vooral gedurende de eerste jaren in Nederland. Een participant benoemt de vrijheid die er in Nederland is als vorm van steun, maar tegelijkertijd dat je ook erg zichtbaar bent als persoon met een dubbele nationaliteit:

“ Ik ben bang dat mijn stemrecht in Nederland niet meer wordt gezien als legitiem straks. De vrijheid is aanwezig in Nederland, want je bent vrij om te gaan stemmen. Maar je staat toch in the picture als iemand met een dubbele nationaliteit.” (Participant 11).

Een ander stelt dat je steun krijgt van Nederland bij de opvang als vluchteling, maar dat je tegelijkertijd beperkt wordt door wet- en regelgeving. Ook ben je als nieuwkomer volgens hem te afhankelijk van een verblijfsvergunning, bijvoorbeeld om te kunnen studeren of werken, wat belemmerend is voor je verdere ontwikkeling in de samenleving.

Enkele participanten vertelden een gebrek aan steun te hebben ervaren vanuit instanties van het land van herkomst bij bepaalde kwesties in relatie tot hun dubbele nationaliteit. Een van hen legt bijvoorbeeld uit geen steun te hebben ontvangen rondom het maken van aanspraak op de erfenis van diens zoon in Marokko; hij wist niet waar hij hiervoor terecht kon. Hij had behoefte aan steun van het Marokkaanse consulaat rondom de erfenis destijds, maar dat heeft hij niet ontvangen. Een andere participant heeft geen ondersteuning gekregen bij diens scheiding voor het Turkse consulaat, waardoor dit proces heel lang duurde. De participant heeft hierbij geen gebruik gemaakt van de diensten van een advocaat, terwijl dit wel handig zou zijn geweest. Verder vertelt de participant dat het contact met het Turkse consulaat moeizaam verliep, mede door de taalbarrière. De participant zou wel behoefte hebben gehad aan ondersteuning vanuit een instantie, of de hulp van een advocaat in Turkije.

Andere behoeften die participanten uitspreken rondom het verkrijgen van steun betreffen bijvoorbeeld sportclubs en verenigingen voor jongeren: die zouden meer steun van de Nederlandse overheid moeten krijgen middels subsidies. Ook wordt de behoefte genoemd door participanten om de Eritrese gemeenschap te versterken door ondersteuning te leveren aan ouderen en jongeren, bijvoorbeeld in taalontwikkeling. Ten slotte geven enkele participanten aan geen behoefte te hebben aan ondersteuning in het algemeen. Eén van hen, van

Eritrese afkomst, legt uit geen vertrouwen te hebben in de huidige Nederlandse regering en daardoor ook niet te willen aangeven steun nodig te hebben.

5.6. Een verdieping per leefgebied: wat speelt er rond dubbele nationaliteit en identiteit?

In dit onderzoek hebben we eerder in het kwantitatieve gedeelte naar ervaringen met dubbele nationaliteit gevraagd in de context van verschillende leefgebieden, te weten opleiding en werk, wonen, zingeving, financiën en mentale en fysieke gezondheid. In de verdiepende interviews hebben we op deze verschillende leefgebieden doorgevraagd. Speelt de dubbele nationaliteit en identiteit van de vijftien geïnterviewden door in deze leefgebieden en, zo ja, op welke manier? Vervolgens hebben de onderzoekers doorgevraagd op het thema van steun op deze leefgebieden, van wie, en op welke manier. Daarna is gevraagd of zij nog meer steun of begeleiding zouden willen hebben van sociale relaties, de overheid of maatschappelijke organisaties en om wat voor type steun het dan gaat.

5.7. Leefgebied werk en activiteiten

Bij het leefgebied werk en activiteiten is vooral gevraagd naar de rol van een dubbele nationaliteit in de context van het volgen van een opleiding of het hebben van een baan.

We spraken participanten met uiteenlopende beroepen, zoals een tolk, ondernemer, technicus, horeca bediende, docent en een accountant. Opvallend is

dat participanten veel contact hebben met cliënten met een migratieachtergrond in de context van hun beroep. Zij verklaren dat zelf met het gegeven dat zij zich makkelijker kunnen verplaatsen in de leefwereld van mensen met een migratieachtergrond. Een voorbeeld daarvan is een zzp'er in de zorg die vaak ingeschakeld wordt in het contact met cliënten van kleur. Andere participanten passen hun achtergrondkennis en expertise direct toe in het werk, bijvoorbeeld als voorlichter voor ondernemers in andere landen:

“ *Ik ken de Marokkaanse wet- en regelgeving, dus daar geef ik ook informatie over en ik kan ontmoetingen met bijvoorbeeld de ambassadeur versnellen.*” (Participant 1).

Participanten ervaren hun dubbele nationaliteit soms als voordeel binnen het leefgebied werk, zo blijkt ook uit het voorafgaande citaat. Echter blijkt uit hun alledaagse ervaringen ook dat zij hun gedrag vaak aanpassen om discriminatie uit de weg te gaan. Zo vertelt een vrouw dat ze expliciet geen *hijab* of hoofddoek op haar werk draagt, omdat ze anticipeert daar problemen mee te krijgen. Wel komt duidelijk uit de ervaringen van participanten naar voren dat het per werkplek en werkgever verschilt hoe open men staat voor hun meervoudige achtergrond. Op sommige werkplekken faciliteert de werkgever bijvoorbeeld het bidden en heeft men geen problemen met een *hijab*, op andere geldt dat niet.

Het solliciteren naar werk is in de ervaring van sommige participanten een moeilijk traject geweest. In de zoektocht naar een baan in Nederland merkt men dat het lastiger is, niet zozeer vanwege een dubbele nationaliteit, maar meer vanwege hun uiterlijk als persoon van kleur en/of met een migratieachtergrond.

“ *Ik ben het stereotype van een buitenlander. Dit heeft verder niet met mijn dubbele paspoort te maken. Ik ben Nederlands opgevoed, spreek vloeiend Nederlands en begrijp de Nederlandse mentaliteit.*” (Participant 6).

Meerdere participanten ervaren dat bedrijven een voorkeur hebben voor witte Nederlanders zonder migratieachtergrond, zowel bij werk als stages die nodig waren binnen hun opleiding. Voor sommige participanten speelde bij het solliciteren naar werk hun dubbele nationaliteit wel een rol bij de aanname-procedure. Zo kreeg een participant te maken met een screening als onderdeel daarvan. Hierna werden vragen gesteld over zijn dubbele nationaliteit.

“ *Deze vragen zou ik niet hebben gekregen als ik dit paspoort niet zou hebben. Er ging toen wel een ander hoofdstuk open. Dat heeft dan te maken met het feit dat je ook een Turks paspoort hebt. Dat zorgt dan voor een formele link.*” (Participant 9).

Sommige participanten ervaren niet hun dubbele nationaliteit, maar hun meervoudige identiteit als belemmering in hun loopbaan. Bijvoorbeeld bij het maken van een promotie ervaren zij dit als een extra uitdaging. Een participant vertelt dat zij het gevoel heeft extra haar best te moeten doen voor promotie op haar werk. Enerzijds omdat zij vrouw is en anderzijds omdat zij een Eritrese achtergrond heeft:

“ *Je merkt het wel, niet dagelijks, maar je moet er bewust mee omgaan. Je merkt in alles dat je extra je best moet doen*” (Participant 14).

Ten slotte blijkt uit de ervaringen op het leefgebied werk dat participanten zich soms moeten aanpassen aan een Nederlandse ‘norm’ om erbij te horen. Zo vertelt een participant:

“ *Ik laat zo min mogelijk van mijn karakter zien, ik probeer zo min mogelijk mijn Turkse deel mee te geven. Ik begin tijdens de lunch niet over mijn oom in Turkije. Dan geef je het beeld dat je niet Nederlands bent. Ik wil graag laten zien dat ik erbij hoor.*” (Participant 9)

Het wisselen tussen verschillende deel-identiteiten is een bekend fenomeen en is een manifestatie van het hebben van een duale of meervoudige identiteit (Verkuyten & Martinovic, 2012a), zoals we dit in hoofdstuk 3 hebben beschreven. Deze identiteit komt voort uit wat in de literatuur geduid wordt als simultaneity, of de betrokkenheid bij twee landen, van personen met een migratieachtergrond (Levitt & Glick Schiller, 2004; Tsuda, 2012; Schlenker et al., 2017). In dit geval wordt het niet expliciteren van de Turkse identiteit en zich aanpassen aan de dominante norm door de participant strategisch ingezet in het leefgebied werk. Bij andere participanten wordt juist wel expliciet interesse getoond in hun achtergrond.

” *Ja, we hebben het wel over persoonlijke dingen. Over mijn ouders in China, hoe ik dat ervaar met mijn kinderen. Ze zijn ook weleens benieuwd of mijn kinderen Chinees zijn opgevoed of niet, dat soort dingen*” (Participant 15).

5.8. Wonen en buurt

Bij het leefgebied wonen gaat het om de woonplek en bredere leefomgeving. Over het algemeen zijn de ervaringen van de participanten rondom hun meervoudige achtergrond minder negatief als zij spreken over de jaren tachtig en negentig in vergelijking met nu, en ook minder negatief in een grotere stad dan een kleinschalig dorp. Een participant vertelt over de nare ontvangst van Marokkaanse Nederlanders in een bepaalde buurt en van discriminatie in de persoonlijke omgang met buurtbewoners.

“ In de buurt gingen mensen ook daadwerkelijk verhuizen, omdat zij als ‘Marokkanen’ daar kwamen wonen. Mensen waren bang dat de waarde van hun woning zou gaan dalen. Mijn kinderen werden ook gepest in de buurt, kinderen zeiden: ‘ik wil niet met jullie spelen.’” (Participant 3).

Ook blijken mensen met een migratieachtergrond elkaar soms onderling de maat te nemen als het gaat om de norm, vooral in kleinere steden of dorpen binnen Nederland. Zo stelt een participant:

“ Dit is echt een dorp, mensen denken beperkter. De Marokkanen die in [dorp in Nederland] wonen zijn blijven hangen in hun Marokkaanse cultuur. Ze vonden het raar, of eigenlijk niet kunnen, dat ik als Marokkaanse vrouw autoreed, werkte, de kinderen naar de crèche bracht en geen hoofddoek droeg.” (Participant 3)

Er kan druk uitgaan vanuit de eigen gemeenschap om zich te gedragen in lijn met de daarin dominante normen, waarden en gebruiken (zie ook Cardenas et al., 2021). In voorafgaande ervaringen speelt strikt genomen dubbele nationali-

teit een minder grote rol dan een duale/meervoudige identiteit. Een voorbeeld hiervan geeft een participant met een islamitische achtergrond. Hij vertelt dat mensen met deze achtergrond vaker in een huurhuis dan in een koophuis wonen in verband met een verbod op rente (Riba), dat beperkingen stelt aan het lenen van geld voor bijvoorbeeld een hypotheek.

“ Dat is bij mij ook, maar ik denk niet dat dat gekoppeld is aan de Marokkaanse nationaliteit, maar wel aan de religieuze identiteit, de islamitische identiteit. Dat mogen wij niet betalen, we mogen dat ook niet ontvangen, dus dat speelt ook wel een rol.” (Participant 12)

In de interviews rondom het leefgebied wonen spreken participanten opmerkelijk vaak uit dat zij een goede band met hun burens belangrijk vinden; sommigen van hen hebben ook een goede band met de buurt en veel contact met de burens.

“ Ik help vaak ook met klusjes in het gebouw, omdat ik met veel mensen woon die veel ouder zijn dan mij” (Participant 1).

Participanten ervaren het in dit verband als een voordeel om te wonen in een grote multiculturele stad waar ze zich meer geaccepteerd voelen en daardoor meer verbonden voelen met de buurt waarin ze wonen. De participant ervaart wat er in de media over de politiek wordt weergegeven anders dan wat hij in zijn dagelijkse leven meemaakt rondom de multiculturele samenleving. In de media wordt volgens hem een harder beeld rond polarisatie geschetst dan in de realiteit het geval is. Een genuanceerd beeld over de multiculturele samenleving heeft geen nieuwswaarde volgens hem.

“ *Het beeld wat de politiek schetst en wat erop twitter te zien is, is niet gelijk aan wat je in het dagelijkse leven meemaakt. Dat zie je gewoon niet. Maar als je de media moet geloven, krijg je een heel ander beeld. Er is geen ruimte voor nuance in de media, omdat het erg gepolariseerd is.*”
(Participant 4)

Andere participanten geven aan dat het belangrijk is om je burens te leren kennen, zodat ze je sneller zullen accepteren in de buurt. Een participant vertelt dat het bij haar een tijd duurde voordat ze begreep dat verbondenheid in een buurt in Nederland een geheel andere vorm heeft dan in Eritrea. En dat initiatief vaak bij nieuwe bewoners ligt en niet bij degenen die al in de buurt wonen.

“ *Je komt uit een land waar je sociale contacten heel sterk zijn, en hier ken je vaak niet eens de naam van je burens. Mensen zeggen altijd dat ze in een leuke buurt wonen, maar ze kennen de naam van hun burens niet eens of wat ze doen. Daar moest ik heel erg aan wennen. Toen sprak ik iemand op de taalschool, en die zei ‘als je nieuw bent moet je jezelf voor komen stellen’. Ik was andersom gewend. Zij zei ‘je moet zelf initiatief nemen.’*”
(Participant 14)

5.9. Religie en zingeving

Bij het leefgebied zingeving gaat het om wat betekenis en zin geeft aan het leven, zoals religie en waarden.

Sommige participanten zijn praktiserend gelovig en anderen zijn niet praktiserend gelovig. Participanten zien niet meteen een connectie tussen hun dubbele nationaliteit en religie of zingeving. Zij spreken er wel over dat zij in Nederland

met meerdere religies en achtergronden in hun leefomgeving zijn opgegroeid, of zich sterk verbonden voelen met de religie die zij van huis uit delen met mensen met eenzelfde achtergrond:

“ *Ik ben dus opgegroeid met twee geloven tegelijkertijd door de islam vanuit mijn opvoeding en het christendom vanuit Nederland. Religie heeft volgens mij niet per se te maken met je Turkse paspoort*” (Participant 6).

“ *Zingeving heeft niks te maken met dubbele nationaliteit. Ik had die gevoelens al in Marokko. ‘Wie ben jij om aan te geven wat ik moet doen qua bidden etc.’ Ik bepaal mijn eigen normen en waarden. Deze gevoelens zijn sterker geworden hier.*” (Participant 7)

“ *Dit komt vooral door de achtergrond van mensen. Vaak zijn het mensen met precies dezelfde achtergrond, zelfs vaak uit hetzelfde gebied in Marokko. [...]. Het zijn ook mensen waar ik mee opgegroeid ben, bijvoorbeeld van voetbal (Ed. hier in Nederland).*” (Participant 4).

“ *Verbondenheid zit denk ik toch in de bekende gezichten. Het zijn de jonge mannen uit de buurt, dus dat maakt het toch makkelijker om je daar thuis te voelen.*” (Participant 12).

Religie wordt door participanten niet een-op-een geassocieerd met verbondenheid met een bepaalde etnische gemeenschap. Zij ervaren geen grote overlap tussen hun etnische en religieuze identificaties (zie ook Verkyten & Martinovic, 2012b), zoals bv naar voren komt in het volgende citaat.

De meeste participanten beschouwen hun beleving van religie als iets persoonlijks.

“ Voor mij maakt het niet uit waar je vandaan komt, geloof is iets wat privé is en niet publiekelijk.” (Participant 1).

“ Het is voor mij niet zo dat de kerk die ik zou bezoeken per se met bezoekers van mijn gemeenschap moet zijn. Ik was recent uitgenodigd door een witte Nederlandse jongen om de katholieke kerk in mijn buurt te bezoeken. Ik ken die jongen van werk en hij is katholiek” (Participant 13).

Een plek of gemeenschap is niet per se nodig om zich aan religie te wijden.

“ Ik probeer gewoon een goed mens te zijn, daar heb ik niemand voor nodig, dat doe ik zelf, dat kan thuis of op mijn werk. Ik hoef daarvoor niet per se naar de moskee of naar bijeenkomsten om dat te bevestigen” (Participant 3).

Opvallend bij religie en zingeving was dat narratieven van participanten best uiteenliepen. Zo blijkt ook wel uit bovenstaande interpretatie en analyse van wat participanten hebben gezegd over dit specifieke leefgebied.

5.10. Financiën en wetgeving

Bij het leefgebied financiën en wetgeving gaat het over geldzaken en geldende wetten en regels. In deze paragraaf bespreken we vooral erfrecht kwesties en

kwesties rondom wetgeving in het land van de andere nationaliteit dat huwelijkske gevangenschap tot gevolg heeft.

Erfrecht, vastgoed en bezittingen

Uit de interviews kwam naar voren dat een dubbele nationaliteit vooral speelt rondom erfrecht, vastgoed en bezittingen. Wanneer participanten bijvoorbeeld een Marokkaans paspoort in bezit hebben, zijn dergelijke zaken makkelijker te regelen in Marokko.

“ Met het Marokkaanse erfrecht, vastgoed en bezittingen in Marokko is het met een Marokkaanse nationaliteit toch wel een stuk gemakkelijker te regelen allemaal. Je hoeft dan niet perse een akte van het stadhuis mee te nemen of iets dergelijks, je hoeft minder te onderbouwen wie je bent: met een Marokkaans paspoort ben je bekend bij de autoriteiten, dat maakt het allemaal wat makkelijker” (Participant 3).

Participanten hebben tegelijkertijd ook wel ervaringen met vrienden of bekenden die problemen kregen rondom het verkrijgen van een huis of andere bezittingen in het land van herkomst:

“ Ik weet ook dat de derde en vierde generatie wel eens tegen problemen aanloopt bij bijvoorbeeld een huis, grond of erfenis. Om over te kopen wat bijvoorbeeld van hun ouders is, hebben zij namelijk een Marokkaanse ID-kaart nodig. Wanneer mensen deze niet hebben, raken zij in de problemen met het overkopen.” (Participant 1)

“ Het ontbreken van een dergelijk dubbel paspoort kan voor veel vertraging bij de afwikkeling van een erfenis zorgen. Enkele ooms en tantes moesten toen nog de Marokkaanse nationaliteit aanvragen om in aanmerking te

komen voor de erfenis, waardoor het proces rondom het verdelen van de erfenis veel langer duurde” (Participant 2).

Andere participanten zeggen dat een erfenis in het land van herkomst lastig naar Nederland is te halen. Zij vertellen dat zij, ondanks hun juridische kennis van het andere land, toch steun nodig hebben van de Nederlandse overheid om dit te kunnen realiseren.

“[...] Ik wil dat dit geld naar Nederland komt en dat de overheid daarbij helpt. Belasting over betalen maakt mij niet uit, maar ik kan er nu niks mee. Het is slikken en verdergaan.” (Participant 7)

Niet iedereen is enthousiast over een steunpunt vanuit de Nederlandse overheid. Zo geeft een participant aan dat er ook wel wat wantrouwen heerst binnen diens gemeenschap ten aanzien van steun vanuit de overheid.

“Ik weet niet of dat 100% zou worden geaccepteerd, omdat het moment dat je bijvoorbeeld een steunpunt gaat openen in Nederland je een deel van de groep hebt die denkt: prima, maar je ook een deel van de groep hebt die wantrouwig is tegenover de Nederlandse overheid. Die zouden zeggen: kijk, ze hebben een steunpunt geopend, ze willen ons bespioneren met wat we allemaal in Marokko aan het doen zijn.” (Participant 12)

Ook blijkt het lastig voor participanten als er ruzie ontstaat binnen de familie naar aanleiding van een te verdelen erfenis. Er blijken hier in Nederland bureaus te zijn die daarin kunnen bemiddelen, maar participanten geloven niet dat dit echt kan werken voor een goede afloop. Een participant benoemt

ook het onderscheid tussen formele en informele regels die volgens hem in Marokko geldt.

“[...] Want je hebt daar de geschreven regels en de ongeschreven regels, en daarvoor moet je daar opgegroeid zijn.” (Participant 12).

Verder vernamen we tijdens de interviews dat het een voordeel kan zijn om de Marokkaanse nationaliteit te hebben wanneer je als buitenlander een bedrijf wilt oprichten in Marokko. Zo heeft een participant een vriend geholpen om die in Marokko een bedrijf op probeerde te richten, omdat die vriend niet over een Marokkaanse ID-kaart beschikte. Ook voor het regelen van geldzaken in Marokko, zoals inkomsten die men uit de verhuur van een appartement krijgt, is het makkelijker een Marokkaans paspoort te hebben.

“Daarnaast heeft het hebben van de Marokkaanse identiteit ook financiële voordelen, omdat je voor bepaalde zaken minder hoeft te regelen dan personen die dit niet hebben en het dus administratief makkelijker is om geldzaken te doen.” (Participant 1).

Huwelijkse gevangenschap

In de interviews over ‘zaken regelen’ kwamen participanten kwesties rondom huwelijkse gevangenschap aan de orde. Van huwelijkse gevangenschap is sprake wanneer iemand zijn of haar huwelijk wil beëindigen maar dit niet kan, bijvoorbeeld omdat de echtgenoot of (religieuze) autoriteiten geen medewerking verlenen aan ontbinding van dat huwelijk. In veel, maar zeker niet alle, gevallen (soms is er alleen een informeel huwelijk) ontstaat een dergelijke situatie doordat er sprake is van ‘twee huwelijken’, religieus en burgerlijk, die allebei ontbonden dienen te worden. Zo kan het voorkomen dat een in het land

van de andere nationaliteit gesloten (religieus) huwelijk is erkend in Nederland, en vervolgens wordt ontbonden in Nederland maar niet in het andere land. Wanneer het burgerlijk huwelijk is ontbonden maar het religieuze/informele huwelijk nog niet, of als het huwelijk in het ene land wel ontbonden is maar in het andere land nog niet, is er sprake van een hinkende rechtssituatie (Smits van Waesberghe et al., 2014).

Enkele geïnterviewden vertellen over complexe zaken rondom huwelijkse gevangenschap. Vrouwen die voor 2002 gescheiden waren van hun man in Nederland konden vervolgens geen stap zetten in Marokko omdat ze dan zouden worden opgepakt, zo geeft een participant aan. Soms hadden deze vrouwen hun familie jaren niet gezien, omdat zij bang waren in Marokko opgepakt te worden en gevangen te raken.

“ *Het bijzondere is aan een dubbele nationaliteit hebben, dat de Nederlandse regering verplicht is om te helpen. Stel je wordt in Marokko opgepakt door de politie, wanneer je enkel Nederlands staatsburger bent. Maar, wanneer je de dubbele nationaliteit hebt en in Marokko opgepakt wordt, ben je ook Marokkaans staatsburger en is de wet- en regelgeving van Marokko van toepassing.*” (Participant 1)

Uit bovenstaand citaat blijkt dit een lastige kwestie voor vrouwen met een dubbele nationaliteit. Als zij willen scheiden, komen zij vaak in netelige situaties terecht. Ook een Turks-Nederlandse participante vertelde over huwelijkse gevangenschap. Toen ze ging scheiden in Nederland, moest ze de aanvraag in Nederland indienen en daarna ook nog in Turkije. Ze moest naar de Turkse ambassade en de scheidingsprocedure loopt al 15 jaar. Ze is nog steeds niet gescheiden voor de Turkse wet en kan met haar nieuwe man niet naar Turkije

afreizen noch met hem trouwen. Geen enkele instantie in Nederland heeft haar tot nu toe kunnen helpen. Ook een poging via een Turks consulaat in België heeft uiteindelijk tot niets geleid

Lichamelijke en psychische gezondheid

Ook bij het leefgebied lichamelijke en psychische gezondheid gingen we na of en hoe de dubbele nationaliteit een rol speelt.

Meerdere participanten gaven aan dat problemen bij de eerste lijn, zoals bij de huisarts, sneller ‘geframed’ worden in de context van een migratieachtergrond. Dat kan ertoe leiden dat signalen of bepaalde (lichamelijke) klachten over het hoofd worden gezien of te snel worden toegeschreven aan psychische oorzaken, zoals stress:

“ *Het enige wat je merkt is dat de huisarts klachten meer relateert aan psychische factoren, dus bijvoorbeeld stress door vluchteling zijn. Klachten worden afgedaan aan stress en depressie. [...] Je gaat je ook realiseren dat je de klachten duidelijker moet overbrengen, anders duurt het 2-3 weken voor je weer geholpen wordt.*” (Participant 14).

Een andere participant beaamt ook dat de Nederlandse gezondheidszorg anders in elkaar steekt dan die van het andere land. Klachten lijken in Nederland minder snel serieus te worden genomen en een Calvinistische inslag zou daarbij een rol spelen. Je moet in Nederland kunnen dealen met ziekte en ongemak zonder al te veel medicatie of verzorgende aandacht te ontvangen:

“ *Als je ziek bent in China, dan word je naar het ziekenhuis gestuurd en dan krijg je allerlei pillen of prikken. Hier, als je ziek wordt, moet je slapen en water drinken. Dat is het verschil, wat ik gemerkt heb.*” (Participant 15)

Een andere participant benadrukt eveneens dat in Nederland minder snel naar medicatie gegrepen wordt. Een participante ging hier naar de psycholoog en ze kreeg rust voorgeschreven. In Turkije kreeg ze meteen de diagnose dat ze paniekaanvallen had. Ze werd in Turkije, naar haar idee, beter behandeld.

“ *In Nederland willen ze natuurlijk behandelen, maar in Turkije geven ze sneller medicijnen en dat heeft toen sneller geholpen.*” (Participant 8).

Ook andere participanten zeggen dat zij vanwege een andere taal ook niet altijd even assertief kan zijn om de juiste zorg te kunnen regelen of om meerdere behandelopties te vragen:

“ *Mensen worden snel afgewimpeld. Mijn oom had langdurig hoofdpijn en ging naar de huisarts, maar werd steeds weg weggestuurd met ‘Neem maar een paracetamol’. Later heeft die oom een hersenbloeding gekregen, waardoor hij gehandicapt is geworden.*” (Participant 2).

Ze legt uit dat doordat haar oom slecht Nederlands sprak, hij ook niet door kon vragen naar andere behandelingsopties. Ook worden hierdoor signalen van gezondheidsproblemen soms te laat opgepikt, zo blijkt eveneens uit de quote.

De geïnterviewden ervaren ook de organisatie van sociale steun in de informele kring (van kennissen en vrienden) rondom ziekte en gezondheid als anders dan wat zij gewend waren in . Volgens hen moet je hier mensen zelf benaderen als je sociale steun nodig hebt, terwijl je deze daar aangeboden krijgt.

“ *Als je ziek bent, moet je in Nederland gericht vragen wat je nodig hebt. In de Eritrese gemeenschap is dit andersom, dan gaan ze aan jou vragen wat je nodig hebt.*” (Participant 14).

5.11. Samenvattende conclusie

Algemeen

In het kader van dit onderzoek hebben vijftien participanten hun ervaringen met de dubbele nationaliteit, identiteit en sociale steun gedeeld. Acht participanten gaven aan een Marokkaanse achtergrond te hebben, vier hadden een Turkse achtergrond, twee een Eritrese achtergrond en één een Chinese achtergrond. De meeste participanten zijn in Nederland geboren of door gezinshereniging naar Nederland gemigreerd. De meeste gaven aan voor zowel familie als vakantie op gezette tijden naar het land van de andere nationaliteit te gaan, maar deden dit vroeger meestal meer dan nu.

De meeste participanten ervaren hun dubbele nationaliteit over het algemeen als ‘neutraal’. Een deel benoemt zowel voordelen, met name financieel-administratieve en/of bureaucratische, als nadelen, bijvoorbeeld dienstplicht of complicaties rondom een echtscheiding of erfenis, van het hebben van een dubbele nationaliteit. Daarnaast benoemen een aantal participanten dat de dubbele nationaliteit wordt geproblematiseerd in de Nederlandse politiek, bijvoorbeeld met betrekking tot het integratiedebat. Ook geeft een deel van de participanten aan dat personen met een migratieachtergrond soms niet als Nederlander worden gezien of geaccepteerd. Dit heeft niet zo zeer te maken met het hebben van een dubbele nationaliteit, maar is een vorm van identiteitsontkenning.

In hoeverre de participanten zich identificeren met het land van herkomst en met Nederland blijkt per participant te verschillen. De geïnterviewden blijken zich in verschillende situaties meer met een van beide te identificeren. Ook

blijkt dat de mate van verbondenheid met de gemeenschap en het land van herkomst en met Nederland per participant verschilt. Een deel van de participanten geeft aan zich, in meer of mindere mate, met zowel Nederland als het land van herkomst verbonden te voelen, terwijl anderen zich meer verbonden te voelen met Nederland of met het land van herkomst. Factoren die hieraan bijdragen zijn, onder andere, het al dan niet hebben van sociale contacten en gedeelde normen en waarden, maar ook de mate waarin zij het gevoel hebben ‘buiten de norm te vallen’ of uitgesloten te worden.

Een groot deel van de participanten vertelt zich gesteund te voelen door hun directe omgeving, waaronder hun familie, vrienden en kennissen. Dit betreft zowel personen uit de eigen gemeenschap als daarbuiten, en met name steun in de vorm van emotionele steun en sociale contacten. Daarnaast vertellen enkele participanten dat zij een gebrek aan steun hebben ervaren bij kwesties die verband hielden met hun dubbele nationaliteit, bijvoorbeeld bij het aanvragen van een echtscheiding of het verkrijgen van een erfenis. De participanten hebben dan ook uiteenlopende behoeften als het gaat om het verkrijgen van steun.

Per leefgebied

Werk en activiteiten

Participanten ervaren hun dubbele nationaliteit soms als een voordeel binnen het leefgebied werk; dit betreft vooral kennis van en ervaringen met consulaten of organisaties in het land van de andere nationaliteit. Maar uit alledaagse ervaringen blijkt dat zij hun gedrag vaak aanpassen om discriminatie uit de weg te gaan. Het solliciteren naar werk is in de ervaring van sommigen een moeilijk traject geweest, niet zo zeer vanwege de dubbele nationaliteit maar

vanwege hun uiterlijk als persoon van kleur en/of met een migratieachtergrond. Meerdere participanten ervaren dat bedrijven een voorkeur hebben voor witte Nederlanders zonder migratieachtergrond, zowel bij werk als stages die nodig waren binnen hun opleiding. Verder ervaren sommige participanten gedurende de loopbaan ook een extra uitdaging om bijvoorbeeld promotie te kunnen maken. Ten slotte blijkt dat participanten zich soms aanpassen aan een Nederlandse ‘norm’ op het werk om erbij te horen.

Wonen en buurt

Over het algemeen vertellen participanten dat zij minder negatieve ervaringen rondom hun migratieachtergrond hebben in een grotere stad dan in een kleinschalig dorp, en dat zij vroeger in een dorp meer negatieve bejegening, bijvoorbeeld discriminatie, meemaakten dan tegenwoordig in een stad. Oosterink (2023) haalt in haar onderzoek aan dat Nederlanders met een migratieachtergrond uit voormalig Nederlands-Indië nog steeds discriminatie, en vooral in kleinschalige dorpen, ervaren. Het onderscheid tussen ervaren discriminatie in een grote stad of kleinschalig dorp wordt ook in deze studie opgemerkt. In een grote multi-etnische stad voelen de meeste geïnterviewden uit dit onderzoek zich meer geaccepteerd en daardoor meer verbonden met de buurt waarin ze wonen. Een goede band met hun burens is voor de meesten heel belangrijk. Ook blijkt vooral in kleinere steden of dorpen soms druk te worden ervaren vanuit de etnische gemeenschap om zich aan bepaalde waarden en normen te houden.

Zingeving en religie.

Sommige participanten geven aan gelovig en praktiserend te zijn, anderen zijn dat niet of in mindere mate. De meeste gelovige participanten beschouwen religie als iets persoonlijks. Participanten zien niet meteen een verband tussen

hun dubbele nationaliteit en religie of zingeving. Zij spreken erover dat zij in Nederland met meerdere religies en achtergronden in hun leefomgeving zijn opgegroeid of geven aan zich verbonden te voelen met een geloofsgemeenschap op basis van een gedeelde achtergrond of geschiedenis.

Financiën en wetgeving.

Uit de interviews kwam naar voren dat op het gebied van financiën een dubbele nationaliteit vooral speelt rondom erfrecht, vastgoed en bezittingen. Wanneer participanten bijvoorbeeld nog een Marokkaans paspoort hebben, kunnen zij dergelijke zaken makkelijker regelen in Marokko. Participanten ervaren daarnaast echter ook dat het zonder dubbele nationaliteit moeilijk is om aanspraak te maken op een erfenis, om een bedrijf op te starten in het land van herkomst, of om een huis of andere bezittingen te verkrijgen in het land van herkomst. Ook vertellen enkele geïnterviewden over de complexiteit van het aanvragen van een echtscheiding en over huwelijkse gevangenschap van vrouwen met een dubbele nationaliteit.

Lichamelijke en psychische gezondheid

Een aantal participanten benoemt dat hun perceptie rondom ziekte en gezondheid soms verschilt met die van de gezondheidszorg. Zij benoemen dat hun klachten soms beïnvloed worden door de beeldvorming over hun achtergrond, bijvoorbeeld wanneer zij gevlucht zijn. Dit kan ertoe leiden dat signalen of bepaalde (lichamelijke) klachten over het hoofd worden gezien of te snel worden toegeschreven aan psychische oorzaken, zoals stress. Ook ervaren participanten in hun directe omgeving dat personen soms niet goed door kunnen vragen naar (andere) behandelingsopties door een beperkte Nederlandse taalvaardigheid. Ook hierdoor worden signalen van gezondheidsproblemen soms te laat opgepakt.

6. Conclusie en discussie

Naar aanleiding van de literatuurverkenning en empirische inzichten uit het veldwerk kunnen we de centrale onderzoeksvragen beantwoorden. We behandelen de vragen in volgorde, waarbij we reflecteren op opvallende uitkomsten en mogelijke beperkingen van het onderzoek.

De volgende onderzoeksvragen stonden centraal in dit onderzoek:

1. Welke thema's spelen in de wetenschappelijke literatuur over dubbele nationaliteit?
2. Wat is er bekend uit de Nederlandse en internationale literatuur over ervaringen en percepties van de doelgroep betreffende hun dubbele nationaliteit?
3. Wat zijn ervaringen van Nederlanders met een dubbele nationaliteit binnen verschillende persoonlijke leefgebieden, zoals opleiding, werk, wonen, zingeving, financiën en fysieke en mentale gezondheid?
4. Hebben Nederlanders met een dubbele nationaliteit een ondersteuningsbehoefte op een of meerdere van deze persoonlijke leefgebieden?

Deelvragen 1 en 2 zijn beantwoord op basis van de literatuurstudie, zoals beschreven in hoofdstukken 2 en 3 van dit rapport. Deelvragen 3 en 4 zijn beantwoord op basis van ons veldonderzoek – een kwantitatieve vragenlijst en kwalitatieve diepte-interviews – zoals gepresenteerd in de empirische hoofdstukken 4 en 5.

Thematische lijnen in de wetenschappelijke literatuur over dubbele nationaliteit

Ten aanzien van de eerste vraag blijkt dat er in de wetenschappelijke literatuur een breed scala aan thema's besproken wordt die verbonden zijn aan het fenomeen dubbele nationaliteit. Allereerst wordt dubbele nationaliteit in veel internationale publicaties benaderd als een mensenrecht. Het recht op het hebben van een nationaliteit – en in bredere zin, het recht op een meervoudige nationaliteit – wordt gezien als fundamenteel voor burgerschap, participatie, identiteit en toegang tot basisrechten, zoals onderwijs, werk, sociale voorzieningen en politieke vertegenwoordiging. Dit perspectief komt met name terug in juridische en mensenrechtengeoriënteerde literatuur. Daarin wordt het hebben van een dubbele nationaliteit over het algemeen positief gewaardeerd als een manier om rechten, zelfexpressie en deelname aan het sociale, economische en politieke leven in meerdere landen te waarborgen. Het bezitten van een nationaliteit is essentieel voor de identiteit van individuen en verbindt hen met een gemeenschap en een land. Zonder nationaliteit zijn mensen kwetsbaar voor staatloosheid, discriminatie, uitsluiting en schending van andere fundamentele mensenrechten.

Een ander belangrijk thema in de literatuur is loyaliteit. Binnen het publieke en politieke debat wordt het bezit van meerdere nationaliteiten regelmatig geassocieerd met twijfels over nationale loyaliteit. De vraag of mensen met

een dubbele nationaliteit wel ‘volledig loyaal’ zijn aan het land waar zij wonen speelt daarbij een centrale rol. Empirisch onderzoek bevestigt deze twijfels echter doorgaans niet. In plaats daarvan tonen verschillende studies aan dat personen met meerdere nationaliteiten vaak juist een actieve en betrokken houding hebben richting beide landen waar zij staatsburger van zijn. Die betrokkenheid toont zich zowel op maatschappelijk als politiek vlak. Dit wordt in de wetenschappelijke literatuur ook wel geduid met de term ‘*simultaneity*’, wat neerkomt op het idee dat binding met meerdere landen en identiteiten naast elkaar kan bestaan. Voor mensen met een dubbele nationaliteit kan verbondenheid met zowel het land van herkomst als de bredere samenleving dus samengaan. Ook kunnen mensen met een dubbele nationaliteit zich identificeren met meerdere gemeenschappen en dus verbondenheid voelen met meerdere gemeenschappen of landen (duale of meervoudige identificatie).

Tot slot richt de literatuur zich op de ontwikkeling van een duale of meervoudige identiteit bij mensen met een dubbele nationaliteit. Dit houdt in dat het hebben van een duale/meervoudige identiteit positieve effecten heeft op het welbevinden van personen en de identificatie met meerdere groepen bijdraagt dat personen toegang hebben tot meerdere sociale netwerken voor steun. Mensen met een sterke duale/meervoudige identiteit rapporteren doorgaans een hogere mate van tevredenheid, minder psychische klachten en een sterkere sociale verbondenheid. De keerzijde is dat deze identiteit mensen kwetsbaar kan maken voor uitsluiting of ontkenning van hun volledige identiteit. Dit wordt ook wel ‘*dual identity denial*’ genoemd. Geconfronteerd worden met discriminatie of twijfel aan iemands ‘Nederlandschap’ kan ertoe leiden dat mensen zich niet erkend voelen als persoon. Dit heeft mogelijk negatieve gevolgen voor hun zelfbeeld, sociale participatie en mentale gezondheid.

Wat opviel was dat de wetenschappelijke literatuur het fenomeen dubbele nationaliteit vooral benadert als een mensenrecht, gekoppeld aan burgerschap, participatie en identiteit. Tegelijkertijd roept het fenomeen in publieke debatten regelmatig vragen op over loyaliteit. Hoewel deze twijfels empirisch meestal niet worden bevestigd, beïnvloeden ze doorgaans wel maatschappelijke percepties. De duale of meervoudige identiteit die in de literatuur als positief wordt omschreven, kan óók leiden tot spanningen en het gevoel tussen wal en schip te vallen en nergens echt bij te horen – iets wat ook in ons veldonderzoek naar voren kwam. Deze bevindingen ondersteunen het idee dat het hebben van meerdere nationaliteiten positieve én negatieve gevolgen kan hebben voor mensen. Het is dus belangrijk om te erkennen dat dubbele nationaliteit zowel een bron van kracht als kwetsbaarheid kan zijn, afhankelijk van hoe mensen door de samenleving worden ontvangen. De kwetsbaarheid voor ‘*dual identity denial*’ vormt hierin een belangrijk aandachtspunt.

Ervaringen en percepties van personen met een dubbele nationaliteit

Uit onze studie van de nationale en internationale literatuur blijkt dat ervaringen van mensen met een dubbele nationaliteit sterk uiteenlopen. Dit is afhankelijk van de (nationale) context en hoe zij door hun omgeving ontvangen worden. De literatuur beschrijft vooral dat mensen hun dubbele nationaliteit in praktische zin ervaren als een voordeel. Zo geven zij bijvoorbeeld aan dat deze het reizen tussen landen kan vergemakkelijken en kan helpen met het onderhouden van (internationale) familiebanden. Ook benoemen zij de toegang tot rechten in beide landen als positief. In juridische zin kan een dubbele nationaliteit ook meer zekerheid bieden, zoals op het gebied van erfrecht of visumvrij reizen. De dubbele nationaliteit kan echter ook leiden tot juridische en administratieve problemen, vooral wanneer de rechten en plichten die voortkomen uit de verschillende nationaliteiten met elkaar in conflict zijn.

Tegelijkertijd laten studies zien dat het maatschappelijke discours over het hebben van een dubbele nationaliteit vaak spanningsvol is. Met name in politieke debatten rondom het thema wordt dubbele nationaliteit geassocieerd met een gebrek aan loyaliteit en integratie. Dit debat speelt zich regelmatig af in de context van ‘normen en waarden’, van de culturele integratie die in verband wordt gebracht met de nationale identiteit. Dit kan onder mensen met een dubbele nationaliteit leiden tot gevoelens van uitsluiting of (sociale en politieke) druk om te moeten kiezen tussen twee identiteiten.

Met andere woorden, de nationale en internationale literatuur rondom het thema dubbele nationaliteit is tweezijdig. Enerzijds kan het praktische, juridische, sociale en emotionele voordelen bieden, anderzijds kan het ook leiden tot (maatschappelijke) spanningen, gevoelens van uitsluiting en identiteitsconflicten. Dit is afhankelijk van de maatschappelijke en politieke context van het betreffende land. Dit betekent dat dubbele nationaliteit een complex fenomeen is, dat niet zonder meer als positief of negatief te duiden is. Het is sterk afhankelijk van individuele ervaringen en sociale inbedding in de ontvangende samenleving.

Opvallend is dat veel beschreven ervaringen eerder lijken samen te hangen met de migratieachtergrond van mensen dan met dubbele nationaliteit op zich. Deze conceptuele overlap kwam ook naar voren in ons veldwerk, waar respondenten vragen soms beantwoordden vanuit hun ervaring als persoon met een migratieachtergrond, eerder dan als een persoon met een dubbele nationaliteit. Dat maakt het onderscheiden van effecten lastig en vormt een methodologische beperking van het onderzoek.

Ervaringen van Nederlanders met de dubbele nationaliteit in uiteenlopende leefgebieden

Uit zowel de enquête als de verdiepende interviews blijkt dat de ervaringen van Nederlanders met een dubbele nationaliteit binnen verschillende persoonlijke leefgebieden sterk uiteenlopen. In het algemeen ervaart een meerderheid het hebben van een dubbele nationaliteit als neutraal of positief. Slechts een klein deel geeft aan dit als vervelend of belemmerend te ervaren. Deze algemene lijn zet zich voort binnen de verschillende leefgebieden, waarbij met name sociale relaties en zingeving het meest positief worden beoordeeld. De invloed van persoonskenmerken zoals leeftijd, geslacht of opleidingsniveau blijkt over het algemeen beperkt, met uitzondering van enkele variaties in de waardering van sociale relaties en zingeving, waar vrouwen en theoretisch opgeleiden positievere scores.

Op het gebied van *werk en opleiding* blijkt dat sommige participanten hun dubbele nationaliteit als voordeel ervaren, bijvoorbeeld door aansluiting bij cliënten met een migratieachtergrond of het inzetten van culturele kennis in hun werk. Tegelijkertijd vertellen anderen over barrières bij sollicitaties en het maken van promotie, een gevoel extra hun best te moeten doen op de werkvloer of zich aan te moeten passen aan een ‘Nederlandse norm’ om erbij te horen. Dit wordt ook wel ‘overcompensatie’ genoemd. Niet zelden wordt discriminatie ervaren, niet zozeer op basis van de dubbele nationaliteit zelf, maar op basis van uiterlijk, naam of afkomst.

Binnen het leefgebied *wonen en buurt* hebben participanten minder negatieve ervaringen in grotere steden, waar meer diversiteit is en zij zich vaker geaccepteerd voelen. In kleinere dorpen of in het verleden (jaren tachtig en negentig) kwamen vaker negatieve ervaringen voor, zoals sociale uitsluiting of discrimi-

natie. Tegelijk wordt het belang van verbondenheid met burens en de lokale gemeenschap breed onderstreept. Participanten hebben over het algemeen een goede band met de buurt en veel contact met de burens.

Op het gebied van *zingeving en religie* ervaren de meeste participanten hun religie of levensbeschouwing als iets persoonlijks, los van hun dubbele nationaliteit. Sommigen voelen zich wel verbonden met een geloofsgemeenschap op basis van gedeelde achtergrond, maar dit is geen universele ervaring. Opvattingen over religie en zingeving lopen sterk uiteen.

Het leefgebied *financiën en wetgeving* is vooral relevant in juridische en administratieve zin: dubbele nationaliteit blijkt van praktisch belang bij kwesties als erfrecht, het regelen van bezittingen of het oprichten van een bedrijf in het herkomstland. Tegelijkertijd doen zich hier complexe situaties voor, zoals huwelijkse gevangenschap of juridische conflicten bij echtscheidingen, waarbij de betrokkenen soms vastlopen in regelgeving uit twee landen.

Binnen het domein van *lichamelijke en psychische gezondheid* geven participanten aan dat klachten soms onterecht worden toegeschreven aan hun migratieachtergrond of psychische belasting, waardoor signalen gemist worden. Taalbarrières of onbekendheid met het zorgsysteem bemoeilijken soms het verkrijgen van passende zorg. Ook wordt informele steun in de zorgcontext in Nederland als minder vanzelfsprekend ervaren dan men gewend is in het herkomstland, waar steun vanuit de gemeenschap vaak proactiever wordt aangeboden.

We kunnen dus concluderen dat de meeste respondenten dubbele nationaliteit als neutraal of positief ervaren. Toch zijn er enkele nuancepunten, met name op het gebied van *werk en opleiding* en *wonen en buurt*. Sommige participanten

ervaren voordelen, zoals culturele affiniteit of inzetbaarheid in diverse werkomgevingen. Tegelijkertijd rapporteren anderen discriminatie of de noodzaak tot ‘overcompensatie’. Opmerkelijk is dat expliciete ervaringen van discriminatie nauwelijks naar voren kwamen, ondanks dat veel onderzoek aantoont dat deze vormen van uitsluiting – zoals moslimdiscriminatie, microagressies en institutionele barrières op de arbeidsmarkt of woningmarkt – wijdverbreid zijn. Mogelijk hangt dit samen met de vraagstelling of terughoudendheid van respondenten om hierover te spreken.

Ook is het relevant om te benoemen dat de positieve beleving van buurtrelaties niet automatisch geldt voor iedereen. We hebben in onze analyse niet systematisch onderzocht of dit verschilt naar etnische en culturele mix van de buurt – een punt dat in vervolgonderzoek nadere aandacht verdient.

Ondersteuningsbehoeften binnen leefgebieden van Nederlanders met een dubbele nationaliteit

Wat betreft de ondersteuningsbehoefte blijkt uit het onderzoek dat een aanzienlijk deel van de participanten in meerdere of mindere mate sociale steun ervaart, met name in de vorm van emotionele of informele steun uit de directe omgeving. Tegelijkertijd komt in de interviews naar voren dat mensen in specifieke situaties – zoals bij het afhandelen van een erfenis of echtscheiding in het herkomstland – duidelijke behoeften aan aanvullende ondersteuning ervaren. Dit kan betrekking hebben op juridische hulp, ondersteuning bij vertalingen of begeleiding in contact met buitenlandse instanties. Daarnaast worden bredere wensen genoemd, zoals subsidie voor jongerenverenigingen of taalondersteuning binnen gemeenschappen. Deze behoeften lijken eerder samen te hangen met bredere sociaaleconomische positie en migratieachtergrond dan met dubbele nationaliteit als zodanig.

Tegelijk zijn er ook participanten die aangeven geen steun nodig te hebben, of wantrouwen voelen tegenover overheidssteun, zeker wanneer het om gevoelige kwesties rondom loyaliteit of privacy gaat. Dit wantrouwen kan voortkomen uit eerdere negatieve ervaringen of zorgen over hoe informatie wordt gebruikt.

Mogelijke beperkingen van dit onderzoek

De vragenlijst is ingevuld door 110 personen, hoofdzakelijk met een Marokkaans-Nederlandse (44%) en Turks-Nederlandse (35%) achtergrond. Nationaliteiten zoals Chinees, Eritrees en Syrisch zijn relatief ondervertegenwoordigd, waardoor uitspraken over deze groepen moeilijk generaliseerbaar zijn. Verder zijn de interviews ingevuld op vrijwillige basis. Mensen met sterke meningen of ervaringen (positief of negatief) kunnen zich eerder hebben aangemeld, wat de resultaten kan beïnvloeden. Tijdens het veldwerk werden dubbele nationaliteit en meervoudige identiteit door respondenten vaak door elkaar gebruikt, wat het analytisch onderscheiden bemoeilijkt. Tot slot waren er afzeggingen van respondenten na politieke incidenten (zoals het debat rond Maccabi Tel Aviv en de discussie rondom integratie), wat onderstreept dat het een beladen thema is. Dit kan geleid hebben tot terughoudendheid of zelfcensuur in de antwoorden van participanten.

Reflectie en aanbevelingen

Het onderzoek laat zien dat dubbele nationaliteit in het dagelijks leven niet altijd op de voorgrond staat, maar in specifieke contexten wél een rol kan spelen – als voordeel of complicerende factor. Tegelijk is het duidelijk dat veel van de ervaren uitdagingen (zoals uitsluiting of sociaaleconomische barrières) niet exclusief samenhangen met dubbele nationaliteit, maar eerder met migratieachtergrond, etniciteit of religie. Hoewel het onderzoek zich richt op dubbele nationaliteit, blijkt dat veel van de ervaringen van respondenten eerder samen-

hangen met migratieachtergrond en meervoudige identiteit. De respondenten maken zelf zelden een scherp onderscheid tussen ‘dubbele nationaliteit’ en ‘culturele identiteit’. Zo gaven meerdere participanten aan dat het maatschappelijk oordeel hen vooral raakt op basis van uiterlijk, naam of religie, niet het bezit van twee paspoorten. Dat maakt het analytisch moeilijk om effecten van dubbele nationaliteit los te koppelen van bredere migratiegerelateerde factoren.

Verder vallen een aantal zaken op:

- Er lijkt een discrepantie te bestaan tussen de geleefde realiteit van mensen met een dubbele nationaliteit, waarin meervoudige identiteit en migratieachtergrond een grotere rol lijken te spelen dan het hebben van een dubbele nationaliteit. Dat is opvallend omdat het publieke en politieke debat juist vaak focust op de juridische status van dubbele nationaliteit.
- In tegenstelling tot het politieke discours waarin dubbele nationaliteit vaak als risico wordt gezien (bijv. twijfel aan loyaliteit), blijken de participanten dit zelf meestal als neutraal of zelfs positief te ervaren, bijvoorbeeld vanwege praktische voordelen (reisgemak) of binding met familie in het land van herkomst. De verwachte spanningen rond loyaliteit komen weinig expliciet terug in de beleving van de participanten.
- Tegen de verwachting in uit sommige literatuur dat meervoudige identiteit tot meer identiteitsconflict kan leiden, geven veel geïnterviewden aan juist kracht te halen uit het kunnen schakelen tussen werelden (*alternatie*). Wel ervaren ze structurele uitsluiting, vooral wanneer ze niet als volwaardige Nederlander worden erkend.

Daarnaast is het relevant dat er binnen de eigen gemeenschap ook sociale druk en uitsluiting kan plaatsvinden – een thema dat tot nu toe onderbelicht bleef. Zo benoemde een vrouw dat zij zich vaak bekritiseerd voelde in haar dorps-

buurt door haar eigen gemeenschap, omdat ze een fulltime baan had, haar kinderen naar de crèche gingen en zij een eigen auto reed. Door het verhuizen naar een grote stad, nam deze negatieve bejegening af.

Ook de rol van maatschappelijke en politieke beeldvorming over dubbele nationaliteit, inclusief negatieve stereotypering en loyaliteitsdiscussies, verdient meer aandacht in beleid en praktijk, vanwege de impact op het welzijn van betrokkenen.

Bij het formuleren van beleid en ondersteuning is het belangrijk om niet uit te gaan van dubbele nationaliteit als op zichzelf problematisch of kwetsbaar makend. In plaats daarvan moet ondersteuning laagdrempelig, contextspecifiek en cultuursensitief zijn, gericht op feitelijke behoeften. Dit vraagt om samenwerking met gemeenschappen, heldere informatievoorziening over rechten en plichten en ruimte voor vertrouwen, vooral bij gevoelige kwesties.

Op basis van de bevindingen uit dit onderzoek is het belangrijk dat beleidsmakers zich actief inzetten op het versterken van diversiteit en inclusie, ook buiten de grote steden. In kleinschalige steden en dorpen ontbreekt het vaak aan zichtbaarheid en ondersteuning voor mensen met een dubbele nationaliteit, waardoor gevoelens van uitsluiting kunnen toenemen.

Om deze groepen daadwerkelijk te betrekken, is gerichte, praktische ondersteuning essentieel. Dit betekent onder andere het verbeteren van de toegang tot stageplaatsen, onderwijs en sociale voorzieningen. Door drempels in deze levensdomeinen weg te nemen, kunnen mensen met een dubbele nationaliteit hun potentieel beter benutten en zich volwaardig onderdeel voelen van de samenleving.

Daarnaast blijkt uit het onderzoek dat veel mensen met een dubbele nationaliteit tegen juridische knelpunten aanlopen, bijvoorbeeld bij internationale erfeniskwesties of echtscheidingen, soms met huwelijkse gevangenschap tot gevolg. Het is daarom van belang om toegankelijke juridische hulp te bieden, zodat zij hun rechten beter kunnen begrijpen en verdedigen.

Samen vormen deze aanbevelingen een oproep tot een meer rechtvaardige en inclusieve benadering van beleid, waarin de diversiteit van de Nederlandse samenleving wordt erkend én ondersteund.

Bijlage 1. Lijst met experts

- Prof. dr. Thijl Sunier, Vrije Universiteit Amsterdam
- Prof. dr. Frank Pieke, Universiteit Leiden
- Dr. Nadia Bouras, Universiteit Leiden
- Habib el Kaddouri, Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN)

Bronnenlijst

Aksel, D. (2022). Diaspora Engagement Policies as Transnational Social Engineering: Rise and Failure of Turkey's Diaspora Policies. *Middle East Critique*, 31(4), 311-325. DOI: <https://doi.org/10.1080/19436149.2022.2127631>

Albuja, A. F., Sanchez, D. T., & Gaither, S. E. (2019). Identity denied: Comparing American or White identity denial and psychological health outcomes among bicultural and biracial people. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 45(3), 416-430.

Baron, I. Z. (2009). The problem of dual loyalty. *Canadian Journal of Political Science*, 42(4), 1025-1044. <https://doi.org/10.1017/s0008423909990011>

Basch, L., Schiller, N. G., & Szanton-Blanc, C. (1994). *Nations Unbound: transnational projects, postcolonial predicaments, and deterritorialized Nation-States*. Langhorne, PA: Gordon and Breach Science Publishers.

Basok, T., Ilcan, S., & Noonan, J. (2006). Citizenship, human rights, and social justice. *Citizenship Studies*, 10(3), 267-273. <https://doi.org/10.1080/13621020600772040>

Baysu, G., Phalet, K., & Brown, R. (2011). Dual identity as a two-edged sword: Identity threat and minority school performance. *Social Psychology Quarterly*, 74(2), 121-143.

Bélanger, E., & Verkuyten, M. (2010). Hyphenated identities and acculturation: Second-generation Chinese of Canada and the Netherlands. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 10(3), 141-163.

Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006). Immigrant youth: Acculturation, identity, and adaptation. *Applied psychology*, 55(3), 303-332.

Brock, G. (2022). Migration and Political Theory. *The Review of Politics*, 85(1), 116-127.

Cárdenas, D., Verkuyten, M., & Fleischmann, F. (2021). "You are too ethnic, you are too national": Dual identity denial and dual identification. *International Journal of Intercultural Relations*, 81, 93-203. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2021.01.011>

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). (2015, August 4). *Aantal Nederlanders met dubbele nationaliteit gestegen naar 1,3 miljoen*. Centraal

Bureau Voor De Statistiek. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2015/32/aantal-nederlanders-met-dubbele-nationaliteit-gestegen-naar-1-3-miljoen>

Cheryan, S., & Monin, B. (2005). Where are you really from?: Asian Americans and identity denial. *Journal of personality and social psychology*, 89(5), 717.

Cousijn, H. & S. Helmi (2023). *Verkenning ervaringen en behoeften Nederlanders met een dubbele nationaliteit*. Diversion.

Dagevos, J. (2008). *Dubbele nationaliteit en integratie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Adviesraad voor Vreemdelingenzaken. <https://repository.scp.nl/bitstream/handle/publications/850/Dubbele%20nationaliteit.pdf?sequence=1>.

Dagevos, J., de Voogd-Hamelink, M., & Damen, R. (2022). *Gevestigd, maar niet thuis (scp-publicatie 2022-5)*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dahlin, E. C., & Hironaka, A. (2008). Citizenship Beyond Borders: A Cross-National Study of Dual Citizenship*. *Sociological Inquiry*, 78(1), 54–73. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682x.2008.00221.x>

De Bruijne, K., Houtkamp, C., & Sie Dhian Ho, M. (2020). Clingendael Buitenland Monitor: Zorgen over Buitenlandse inmenging. *Barometer Alert*. <https://research.vu.nl/en/publications/clingendael-buitenland-monitor-zorgen-over-buitenlandse-inmenging>

Desipio, L. (2006). Latino civic and political participation. In M. Tienda & F. Mitchell (Eds.), *Hispanics and the future of America* (pp. 447-480). Washington, DC: National Academies Press.

D'Hooghe, I. (2007). The Rise of China's Public Diplomacy. *Netherlands Institute of International Relations*. Clingendael. https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20070700_cdsp_paper_hooghe.pdf

Drhimeur, L. A. (2020). Moroccan Diaspora politics since the 1960s. *Istanbul: European Institute, Istanbul Bilgi University* <https://doi.org/10.5281/zenodo.4080855>

Faist, T. (2001). Dual Citizenship as Overlapping Membership. In *International Migration and Ethnic Relations* (3rd ed., Vol. 1, pp. 220–242). School of International Migration and Ethnic Relations. <https://muep.mau.se/handle/2043/691>

Faist, T., Gerdes, J. C., & Rieple, B. (2004). Dual citizenship as a Path-Dependent process. *International Migration Review*, 38(3), 913–944. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00224.x>

Faist, T., & Kivisto, P. (2007). Dual citizenship in global perspective: from unitary to multiple citizenship. In *Palgrave Macmillan eBooks*. <https://ci.nii.ac.jp/ncid/BA83922898>

Fleischmann, F., Leszczensky, L., & Pink, S. (2019). Identity threat and identity multiplicity among minority youth: Longitudinal relations of perceived discrimination with ethnic, religious, and national identification in Germany. *British Journal of Social Psychology*, 58(4), 971-990. <https://doi.org/10.1111/bjso.12324>

Fleischmann, F., & Op De Weegh, A. (2022). Majority acceptance vs. rejection of 'being both' facilitates immigrants' bicultural identity blendedness and positive affect. *Self and Identity*, 21(5), 506-526.

Fleischmann, F., & Verkuyten, M. (2016). Dual identity among immigrants: Comparing different conceptualizations, their measurements, and implications. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 22(2), 151.

Forcese, C. (2006). The Capacity to Protect: Diplomatic Protection of Dual Nationals in the "War on Terror." *European Journal of International Law*, 17(2), 369-394. <https://doi.org/10.1093/ejil/chl003>

Gedi, S., Caarls, K. en Bellaart, H. (2025). Verbonden & Veerkrachtig. De dynamiek tussen gemeenschappen en hun land van herkomst. Utrecht: Labyrinth Onderzoek en Advies.

Guarnizo, L. E. (2003). The economics of transnational living. *International migration review*, 37(3), 666-699. <http://www.jstor.org/stable/30037753>

de Haas, H. (2005). *Morocco's migration transition: Trends, determinants and future scenarios*. Centre for International Development Issues Nijmegen. <https://heindehaas.files.wordpress.com/2015/05/de-haas-2005-mdr-3-no-09-morocos-migration-transition-trends-determinants-and-future-scenarios.pdf>

Haslam, S. A., O'Brien, A., Jetten, J., Vormedal, K., & Penna, S. (2005). Taking the strain: Social identity, social support, and the experience of stress. *British journal of social psychology*, 44(3), 355-370.

Heo, N., & Kim, D. S. (2021). Am I "Korean"? Effects of Social Support Network and Experience of Discrimination on National Identity and Dual Identity among Children from Multicultural Families1. *Korea Journal of Population Studies*, 44(1), 83-108.

Hopkins, N., & Blackwood, L. (2011). Everyday citizenship: Identity and recognition. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 21(3), 215-227. <https://doi.org/10.1002/casp.1088>

Houtkamp, C., Heukelingen, N., Van Der Laan, T., & Van Veen, E. (2023). Het Turkse diasporabeleid in Nederland: over het perspectief van de Turks-Nederlandse gemeenschap en het Turkse diasporabeleid. Clingendael Rapport. <https://www.clingendael.org/publication/het-turkse-diasporabeleid-nederland>

Huynh, Q. L. (2013). Identity denial. *The encyclopedia of cross-cultural psychology*, 1

Huynh, Q. L., Devos, T., & Smalarz, L. (2011). Perpetual foreigner in one's own land: Potential implications for identity and psychological adjustment. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 30, 133-162. <https://doi.org/10.1521/jscp.2011.30.2.133>

Immigratie- en Naturalisatiedienst. (2023). *Afstand nationaliteit*. IND. Geraadpleegd 11 december 2023 op <https://ind.nl/nl/afstand-nationaliteit#landenlijst-regels-per-nationaliteit>.

Jasinskaja-Lahti, I., Renvik, T. A., Van Der Noll, J., Eskelinen, V., Rohmann, A., & Verkuyten, M. (2019). Dual citizenship and the perceived loyalty of immigrants. *Group Processes & Intergroup Relations*, 23(7), 996–1013. <https://doi.org/10.1177/1368430219872809>

Levitt, P., & Glick Schiller, N. (2004). Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society. *International Migration Review*, 38(3), 1002–1039. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00227.x>

Levitt, P., & Jaworsky, B. N. (2007). Transnational migration studies: Past developments and future trends. *Annual Review of Sociology*, 33, 129–156. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1146/annurev.soc.33.040406.131816>

Liu, J. M. (2022). When Diaspora Politics Meet Global Ambitions: Diaspora Institutions Amid China's Geopolitical Transformations. *International Migration Review*, 56(4), 1255–1279. <https://doi.org/10.1177/01979183211072824>

Mahieu, R. (2019). 'We're not coming from Mars; we know how things work in Morocco!' How diasporic Moroccan youth resists political socialisation in state-led homeland tours. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(4), 674–691. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1409177>

Malek, A. (2019). Paradoxes of Dual Nationality: Geopolitical Constraints on Multiple Citizenship in the Iranian Diaspora. *Middle East Journal*, 73(4), 531–554. <https://doi.org/10.3751/73.4.11>

Mazzolari, F. (2009). Dual citizenship rights: do they make more and richer citizens? *Demography*, 46(1), 169–191. <https://doi.org/10.1353/dem.0.0038>

Ministerie van Buitenlandse Zaken. (2022, November 29). *Welke nationaliteit krijgt mijn kind?* | Nederland Wereldwijd. <https://www.nederlandwereldwijd.nl/kind-krijgen-buiten-nederland/nationaliteit-kind>

Ministerie van Justitie en Veiligheid. (2021, December 22). *Dubbele nationaliteit*. Nederlandse Nationaliteit | Rijksoverheid.nl. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/nederlandse-nationaliteit/dubbele-nationaliteit>

Ministerie van Justitie en Veiligheid. (2023, April 20). *Onderzoek naar kwetsbaarheid en weerbaarheid inmenging door China*. Nieuwsbericht | Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding En Veiligheid. <https://www.nctv.nl/actueel/nieuws/2023/04/20/onderzoek-naar-kwetsbaarheid-en-weerbaarheid-inmenging-door-china>

NOS. (2021a, February 17). Studenten in Nederland vrezen China: "Sommigen durven hun mond niet open te doen." NOS. <https://nos.nl/artikel/2369102-studenten-in-nederland-vrezen-china-sommigen-durven-hun-mond-niet-open-te-doen>

NOS. (2021b, February 18). Confucius Instituut: “Culturele uitwisselingsbrug”, of China’s “propagandamissie”? NOS. <https://nos.nl/artikel/2369293-confucius-instituut-culturele-uitwisselingsbrug-of-china-s-propagandamissie>

Omlo, J. J. (2011). *Integratie én uit de gratie? Perspectieven van Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen* (Vol. 47, No. 3-4, pp. 281-312).

Oosterink, E. (2023). *Wortels in het verleden, discriminatie in het heden, beleid in de toekomst?* Universiteit Utrecht.

Perrin, D. (2011). Country report: Morocco. *EUDO Citizenship Observatory*. <http://eudo-citizenship.eu>

Phinney, J. S., Horenczyk, G., Liebkind, K., & Vedder, P. (2001). Ethnic identity, immigration, and well-being: An interactional perspective. *Journal of Social Issues*, 57(3), 493-510.

Pieke, F. (2023). *Invloed en inmenging van de Volksrepubliek China onder de Chinese bevolking in Nederland*. Leiden Asia Centre. <https://leidenasiacentre.nl/invloed-en-inmenging-van-de-volksrepubliek-china-onder-de-chinese-bevolking-in-nederland-2/>

Pieke, F. N. (2021). *China’s invloed en de Chinese gemeenschap in Nederland*. Leiden Asia Centre. <https://leidenasiacentre.nl/onderzoeksrapport-chinas-invloed-en-de-chinese-gemeenschap-in-nederland-van-prof-dr-frank-pieke/>

Pogonyi, S. (2011). Dual citizenship and sovereignty. *Nationalities Papers*, 39(5), 685–704. <https://doi.org/10.1080/00905992.2011.599377>

PVV. (n.d.). *PVV: Ontkennen dubbele loyaliteit bij dubbele nationaliteit grenzeloos naïef*. Tweede Kamerfractie Partij Voor De Vrijheid. <https://www.pvv.nl/index.php/component/content/article.html?id=1337:pvv-ontkennen-dubbele-loyaliteit-bij-dubbele-nationaliteit-grenzeloos-na>

Raad van State. (2022, June 16). *Voorstel van wet van de leden Wilders en Bosma over de uitbreiding van de uitsluitingsgronden van het kiesrecht en het verbod op meervoudige nationaliteit bij ambtsdragers*. Raad Van State. <https://www.raad-vanstate.nl/adviezen/@113926/w01-19-0045/>

Ramos, C., Lauzardo, P., & McCarthy, H. (2018). The symbolic and practical significance of dual citizenship: Spanish-Colombians and Spanish-Ecuadorians in Madrid and London. *Geoforum*, 93, 69–78. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.05.007>

RepubliekAllochtonië (2019). *Manifest: keuzevrijheid in nationaliteit*. <https://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/manifest-keuzevrijheid-in-nationaliteit>

Rijksoverheid. (2024). *Ben ik dienstplichtig in het land van mijn tweede nationaliteit als ik een dubbele nationaliteit bezit?* Verkregen op <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/nederlandse-nationaliteit/vraag-en-antwoord/ben-ik-dienstplichtig-in-mijn-land-van-herkomst-als-ik-een-dubbele-nationaliteit-bezit#:~:text=Als%20u%20naast%20de%20Nederlandse,land%20van%20uw%20tweede%20nationaliteit>.

Schlenker, A. (2015). Divided loyalty? Identification and political participation of dual citizens in Switzerland. *European Political Science Review*, 8(4), 517–546. <https://doi.org/10.1017/s1755773915000168>

Schlenker, A., Blatter, J., & Birka, L. (2017). Practising transnational citizenship: dual nationality and simultaneous political involvement among emigrants. *Journal of ethnic and migration studies*, 43(3), 418-440. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1185941>

Schlette, A., Stark, T. H., Smeekes, A., & Lubbers, M. (2024). Understanding causes of adolescents' ascriptions of peers' dual ethnic and national belonging. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 34(5). <https://doi.org/10.1002/casp.2889>

Simonsen, K. B. (2016). How the host nation's boundary drawing affects immigrants' belonging. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(7), 1153-1176.

Simonsen, K. B. (2021). Politics feeds back: the minority/majority turnout gap and citizenship in anti-immigrant times. *Perspectives on Politics*, 19(2), 406-421. <https://doi.org/10.1017/S1537592720002431>

Slootman, M. (2018). Social mobility allowing for ethnic identification: Reassertion of ethnicity among Moroccan and Turkish Dutch. *International Migration*, 56(4), 125-139. <https://doi.org/10.1111/imig.12406>

Spiro, P.J. (2010). Dual citizenship as human right. *I • CON*, (8)1, 111 – 130. doi: 10.1093/icon/mop035

Spiro, P. J. (2016). *At Home in Two Countries: The Past and Future of Dual Citizenship*. New York: New York University Press.

Spiro, P. J. (2018). The equality paradox of dual citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(6), 879-896. <https://doi.org/10.1080/1369183x.2018.1440485>

Sunier, J. T., & Landman, N. (2011). Diyanet. The Turkish Directorate for Religious Affairs in a changing Environment. VU/UU. <https://hdl.handle.net/1871/48186>

Sunier, T., Van Der Linden, H., & Van De Bovenkamp, E. (2016). The long arm of the state? Transnationalism, Islam, and nation-building: the case of Turkey and Morocco. *Contemporary Islam*, 10(3), 401-420. <https://doi.org/10.1007/s11562-016-0353-7>

Trouw. (2023, April 8). Ministerie wil uitleg China over intimidatie journalist Vlaskamp. *Trouw*. <https://www.trouw.nl/buitenland/ministerie-wil-uitleg-china-over-intimidatie-journalist-vlaskamp~b0403a7a/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>

Tsuda, T. (2012). Whatever happened to simultaneity? Transnational migration theory and dual engagement in sending and receiving countries. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(4), 631-649. <http://dx.doi.org/10.1080/1369183X.2012.659126>

United Nations. (n.d.). *Universal Declaration of Human Rights* | United Nations. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

United Nations High Commissioner for Refugees (2011). *Staatloosheid in Nederland*. UNHCR.

Vera-Larrucea, C. (2011). Dual citizenship, double membership? membership and belonging of immigrants' descendants in France and Sweden. *Journal of International Migration and Integration*, 13(2), 165–186. <https://doi.org/10.1007/s12134-011-0211-7>

Verkuyten, M., & Martinovic, B. (2012a). Immigrants' national identification: Meanings, determinants, and consequences. *Social Issues and Policy Review*, 6(1), 82-112.

Verkuyten, M., & Martinovic, B. (2012b). Social identity complexity and immigrants' attitude toward the host nation: The intersection of ethnic and religious group identification. *Personality and social psychology bulletin*, 38(9), 1165-1177.

Vignoles, V. L. (2011). Identity motives. *Handbook of identity theory and research*, 403-432.

Zhang, S., Verkuyten, M., & Weesie, J. (2018). Dual identity and psychological adjustment: A study among immigrant-origin members. *Journal of Research in Personality*, 74, 66-77. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2018.02.008>.

Colofon

Financier: Ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid

Auteurs: Eliane Smits van Waesberghe, Jeroen Vlug, Maxime van de Gevel, Koen Kros, Roos Mulder
Met medewerking van: Tim Paulusse

Foto's: Canva/ Towfiqu Barbhuiya

Uitgave: Kennisplatform Inclusief Samenleven
p/a Giessenplein 59 C
3522 KE Utrecht
T (030) 230 3260

De publicatie kan gedownload worden via de website van Kennisplatform Inclusief Samenleven: www.kis.nl.

ISBN 978-94-6409-356-8

© Kennisplatform Inclusief Samenleven, Utrecht 2025

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut. Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

